

HISTÒRIA

Juan Sampedro

L'arribada del ferrocarril a Bocairent - 2a part (i la seua consolidació)

Deixàvem l'escrit de l'any passat a principis del 1881, quan semblava que l'inici de les obres del ferrocarril entre Villena, Alcoi, Iecla i l'Alcúdia era imminent. L'aplegada del nou concessionari, Ángel Calderón, li havia donat noves ales al projecte, i totes les poblacions per on havia de passar la línia estaven entusiasmades amb la posada en marxa de les obres. Però com venia essent la tònica habitual, els desitjos anaven per una part i la realitat per altra.

Cal assenyalar que la situació d'Alcoi respecte el ferrocarril aplegava ifins i tot a la premsa francesa. Tal com recull "El Serpis" a l'edició del 20 d'abril del 1881, un periòdic parisenc anomenat "Les Affaires Espagnoles" analitzava la situació de la indústria alcoiana i els diferents projectes que s'havien presentat al llarg de les últimes dècades per a pal·liar la manca d'una línia fèrria absolutament vital per a Alcoi. Al final de l'article s'indicava que "[...] la construcción de un ferro-carril que una Alcoy a la red peninsular es una necesidad urgente".

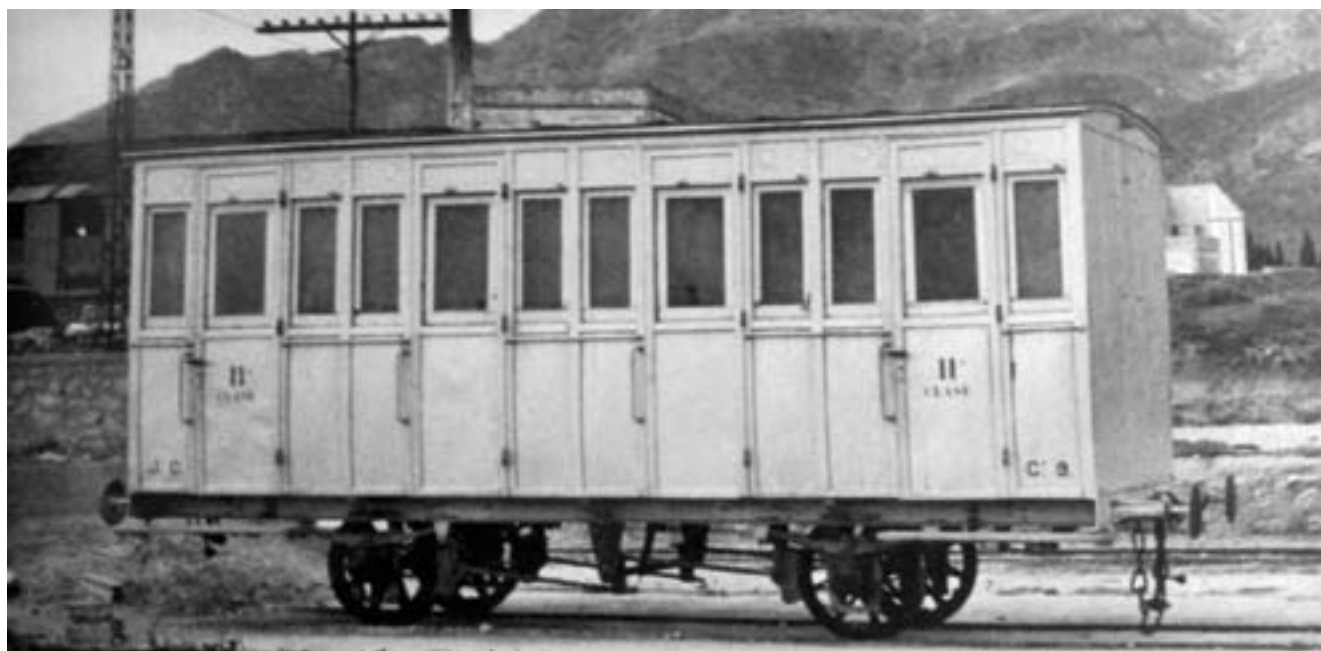
Les característiques de la línia

El 6 de maig del 1881 el mateix "El Serpis" reprèn la informació sobre el ferrocarril. Addueix el seu llarg silenci a què després del treball de camp s'estava procedint a les operacions de gabinet, de càlcul i de formació de pressupostos, i estaven en espera de la presentació del projecte, que finalment s'havia presentat el 4 de maig. I afegeix: "En cuanto éste quede aprobado, lo cual será lo antes posible, empezará a correr otro nuevo plazo de seis meses dentro del que habrán de comenzar las obras".

Al dia següent "El Serpis" publica una completa informació del projecte, tot centrant la seua atenció en la primera secció de la línia, la de Villena a Alcoi, dividint-la en quatre trams. El primer d'ells anava de Villena al final de la província, és a dir, fins Banyeres de Mariola: "Su longitud es de 25 kilómetros, el terreno poco accidentado y las obras por consiguiente de poca importancia". A més, indica que són quatre les estacions projectades en aquest tram: Villena, Biar, Beneixama i Banyeres. El segon tram es trobava al terme municipal de Bocairent: "El terreno es mas accidentado que el anterior y figuran en el proyecto algunas obras de fábrica de bastante importancia como son dos puentes de hierro de un solo tramo de 10 metros, para el paso de los barrancos Badía y Arpadull, en el límite de la provincia. Bocairent tendrá su estación á 300 metros del pueblo, emplazada muy cerca de la carretera en construcción de Onteniente á Bocairent".

El tercer tram comprén el terme d'Alfafara, un terreny més accidentat que els anteriors, amb una longitud de 4.500 metres. Acabava en el lloc anomenat Verge de la Llum, punt des d'on havia de partir la línia en direcció a l'Alcúdia. Allí es construiria una estació prou important "[...] para atender el servicio que, necesariamente como punto intermedio y de bifurcación, ha de establecer allí la Empresa. En el proyecto, además del edificio destinado á estación, figura un pequeño taller de reparaciones, cocheros de carruajes, muelles cubiertos, y un edificio, frente al de viajeros, destinado á abrigo".

L'últim tram, de 19 quilòmetres de longitud, anava de l'estació de Verge de la Llum fins a l'estació d'Alcoi, passant pels termes d'Agres, Muro i Cocentaina. A Agres s'havia projectat "[...]

Cotxe de passatgers convertit després en remolc d'autovia (J.L. Rochaix, 1967)

un apeadero para servicio de la población y numerosas heredas del contorno", a més d'un altre baixador en l'Heretat de la Foia per la seua importància. L'estació de Muro es faria en la venta del Pi, la de Cocentaina junt al convent de Sant Francesc, i la d'Alcoi enfront del barri extramurs de Caramanchel. Al trajecte entre Agres i la Foia les obres eren de poca importància, però per aplegar a Cocentaina s'havia de fer un túnel de 400 metres per baix de la Penyeta Blanca. Entre Cocentaina i Alcoi se seguiria la vessant esquerra de la carretera, junt al riu, on hi havia menys diferències de nivell. Finalitzava l'article amb una descripció de l'estació d'Alcoi, la més important de la línia, amb un edifici de tres cossos i dos pisos: "[...] en él se deberán instalar las oficinas de movimiento, vía y obras, contabilidad, etc. etc. lo que demuestra que la Empresa abraza la idea de montar aquí el centro de sus operaciones y trabajos". A més de l'edifici de viatgers es projectava la construcció de cotxeres per a locomotores i carruatges, tallers de reparació a gran escala, molls coberts, etc.

El 14 de maig el mateix diari alcoià continua la seua descripció del projecte, tot centrant la seua atenció en la segona secció, la que anava de la Verge de la Llum a l'Alcúdia de Crespins, de 32 quilòmetres, amb un trajecte molt més accidentat que el de la secció abans esmentada, i que incloïa dos túnels (un de 1.200 metres i l'altre de 800) i tres ponts de ferro (dos de 30 metres i un de 20). El primer tram travessava la divisió entre els termes jurisdiccionals d'Alfafara i Ontinyent, amb el trajecte per la vessant dreta del barranc anomenat de la Cova, i amb un túnel de 1.200 metres travessant el turó de la Ploradora. L'estació se situava a 1.500 metres del poble. Al tram entre Ontinyent i Albaida el principal problema era el desnivell entre ambdues poblacions, amb una estació a un quilòmetre de la població d'Agullent i un pont de 30 metres per salvar el barranc d'Agullent. L'estació d'Albaida es projectava a quilòmetre i mig de la població, i de camí a l'Olleria travessava el Clarià junt al molí de Ródenas amb altre pont de 30 metres. El baixador d'Aielo de Malferit se situava a 3.500 metres de la població. L'estació de l'Olleria s'alçaria a 350 metres de la població, i després de travessar el port de l'Olleria amb un túnel de 800 metres i creuar el riu Montesa amb un pont de 20 metres, s'aplegava a l'Alcúdia de Crespins, amb una estació emplaçada enfront de la de la línia Almansa-València, amb la que empalmaria.

El 19 de maig del 1881 "El Serpis" tancava la seua completa informació sobre el projecte de ferrocarril amb la tercera de les seccions de la línia, la de Villena a lecla, de quasi 21 quilòmetres "[...] y de terreno llano y sin accidentes de importancia, razón por la cual no existe en el proyecto obra alguna de consideración". De l'estació de Villena, situada enfront de la del ferrocarril de Madrid-Alacant, eixiria el ramal, que passaria pel costat de l'ermitori de Nostra Senyora de les Virtuts, creuaria el límit de les províncies d'Alacant i Múrcia, i després d'una recta de 7.800 metres aplegaria a l'estació de lecla, situada a uns 200 metres de la població. Així, el recorregut total de la línia seria de 110 quilòmetres, els que separen lecla de l'Alcúdia de Crespins. L'article conclou amb els desitjos perquè l'obra es duguera a terme, quan abans millor.

Al mes de juliol "La Industria Lanera Española", editat a Terrassa, es fa ressò de la necessitat del ferrocarril per al futur de la indústria alcoiana, i també per a la bocairentina. Parlant dels estudis de via fèrria entre Alacant i Alcoi, i també de la línia entre Villena i Alcoi trobem "[...] hallándose bastante adelantados los estudios de esa vía-férrea y practicados los correspondientes entre la citada ciudad y Villena, pasando por Bocairente, otro centro de la industria lanera que también crece y se desarrolla, aunque lentamente, merced á la carencia casi absoluta de vías para el transporte".

Vagó gàbia amb fre (J.L. Rochaix, 1967)

Les tasques prèvies a les obres i el projecte de línia Xàtiva-Alacant

Al setembre del 1881 continuaven les tasques de reconeixement del recorregut. El dia 13 "El Serpis" publica: "El Ingeniero jefe de los estudios del ferro carril de esta ciudad Sr Marqués, se encuentra en Villena. Se nos asegura que al mismo acompaña el delegado de la Dirección de Obras públicas encargado de inspeccionar el recorrido. Celebraremos se confirme tan fausta noticia". El 3 de novembre recull que de l'Alcúdia informen que prompte donaran començament les obres de la línia Alcúdia-Alcoi. Però les obres no acabaven d'arrancar. Tant és així que a Alcoi posaven les esperances en qualsevol projecte de ferrocarril que travessara la ciutat. El 4 de desembre "El Serpis" es fa ressò de la publicació de "Las Provincias" referida als estudis d'un ferrocarril entre Xàtiva i Alacant, i de com aquest necessàriament havia de passar per Alcoi. Malgrat tot, eren prudents en acollir la notícia. El 22 de desembre, parlant d'eixe projecte de línia Xàtiva-Alacant diu "El Serpis": "Ocurre, sin embargo, que las buenas noticias cuestan mas de creer que las malas, sobre todo cuando el número de desengaños es grande".

Als inicis del 1882 (i com veurem, en tot l'any) no s'havien iniciat encara les obres del ferrocarril. A més, els estudis anaven canviant el trajecte. A Albaida no dubten d'oferir a l'empresa constructora de la línia Alcúdia-Villena "una respetable cantidad" per tal que la referida empresa disposara l'estació a un quilòmetre de la població, com recollia el primer estudi, i no a tres quilòmetres com recollia l'últim estudi. Mentrestant, a Alcoi continuen analitzant els projectes de ferrocarril Alcúdia-Villena i el de Xàtiva-Alacant, tot decantant-se clarament pel segon per ser més adient als seus interessos econòmics. També alguns periòdics d'Alacant, com "El Eco de la Provincia", es mostren proclius al trajecte Xàtiva-Alacant com més favorable als interessos econòmics de la província. En canvi,

rotatius financers com el barceloní "Los Negocios" parlen així del ferrocarril Villena-Alcoi: *"El ferro-carril económico de este nombre, es un negocio de primer orden, acaso el más saneado y provechoso de los que se han ofrecido en nuestra plaza y de los rendimientos más seguros e inmediatos."* D'altres, com l'alacantí "El Constitucional" simplement diuen: *"Lo que es necesario que estos proyectos se conviertan en hechos y no sirvan de pretexto para realizar cábalas financieras, como viene sucediendo con esto de las concesiones de vías férreas"*. Durant l'inici d'any són contínues les cartes als diferents periòdics en defensa d'un o d'altre traçat.

El 4 de febrer trobem a "El Graduador" que continuen en marxa les obres de replanteig en els dos projectes de línies. En la de Villena-l'Alcúdia *"Ha concluido el replanteo desde Alcudia á Onteniente, y el viernes debieron llegar al banal Redó en el barranco de Bocairente ó á la Virgen de la Luz y el otro hacia Alcoy para concluir más pronto"*. De la de via ampla Xàtiva-Alacant ens diu que la brigada per a l'estudi de la línia *"[...] está verificando los tanteos de trazado, no pudiéndose afirmar fijamente el derrotero que van á tomar"*. El 22 de febrer del 1882 "El Serpis" recull la informació publicada per "La Industria Lanera Española" respecte al finançament del ferrocarril de Villena a Alcoi: *"El Banco Ibérico, [...], parece que organizará una Sociedad especial para llevar a cabo la construccion y explotacion del ferro carril económico de Villena á Alcoy, cuya concesion está gestionándose activamente"*.

El 24 de febrer "El Serpis" publica una carta enviada pel seu corresponsal a Bocairent, que informa de l'arribada a Villena de l'enginyer Juan Alonso Millán, comissionat per la divisió de ferrocarrils de Madrid per fer les tasques de confrontació sobre el terreny, tot afegint que esta feina ja estava feta des de leclá a Biar, i que anava a continuar fins Villena. Finalitzava la carta afegint que els treballs en marxa eren prova que *"[...] muy en breve veremos empezarse los trabajos de construccion en toda la línea"*. A la mateixa edició trobem que a la línia Xàtiva-Alacant també han començat les tasques d'alineació del terreny per l'enginyer Rafael Yagüe, que inclús s'havia compromès amb l'Ajuntament de Xàtiva a començar les obres durant eixe mateix 1882 per concloure la via al 1884. L'1 de març "El Día" publica que *"Alcoy y los pueblos de esta comarca están de enhorabuena, pues acaban de llegar á esta ciudad dos comisiones de ingenieros, una para comprobar los estudios de un ferro-carril de Alcudia de Crispins á Villena, pasando por Alcoy, y otra para estudiar el proyecto de otro ferro-carril de Játiva á Alicante pasando también por Alcoy. Las dos comisiones se hallan animadas de los mejores deseos y tratan de empezar los trabajos cuanto antes, según les he oído decir"*.

A primers d'abril trobem a "El Serpis" nombrosos articles referents a la favorable acollida que els diferents pobles de la província d'Alacant feien del projecte de línia Xàtiva-Alacant passant per Alcoi. Per exemple, a l'ajuntament acorda subvencionar la línia amb 16.000 duros a condició de disposar d'una estació pròpia i no més distant del poble de mig quilòmetre. A Muro ofereixen prop de 125.000 pessetes, sempre que disposen d'una estació pròpia i prospera al poble, i que el ferrocarril fóra de via ampla i no ferrocarril econòmic. Per la seua part, la Diputació d'Alacant decideix subvencionar qualsevol empresa de ferrocarril que creue la província amb 4.000 pessetes per quilòmetre als ferrocarrils de via ampla i 3.000 per quilòmetre als de via estreta. Des d'Agres, on han aplegat els enginyers de la línia Villena-Alcoi per començar les expropiacions, reben la notícia amb alegria en veure que la Diputació no obra amb parcialitat i pren part per cap dels

dos projectes, opinió que no comparteixen ni "El Serpis" ni "El Graduador", proclius a la línia Xàtiva-Alacant per entendre-la més beneficiosa per a la província d'Alacant. En canvi, "Las Provincias" de València es mostra favorable a la construcció de la línia l'Alcúdia-Villena. Mentrestant, el 6 de maig el diputat pel districte d'Alcoi, Miguel Martínez de Campos, presentava al Congrés una proposició demanant l'autorització per construir la secció Xàtiva-Alcoi, passant-la a estudi.

La constitució de la companyia

Però seria la línia Villena-Alcoi la primera en rebre l'autorització oficial. El 27 de juny del 1882 el rei Alfons XIII li atorgava a Àngel Calderón la concessió del ferrocarril de Villena a Alcoi, amb ramals a leclá i a la línia Almansa-València en l'Alcúdia de Crespins. "El Serpis" publica una carta rebuda de Bocairent on es reflexa l'alegria del poble per aquesta notícia: *"En esta villa se ha leído con inmenso júbilo la real orden de concesión y aprobación definitiva de la línea férrea de Alcudia de Crespins á Alcoy y Villena [...]. Es muy probable, pues, que la inauguración de los trabajos de construcción no se haga esperar mucho [...]. Las operaciones parcelarias para la expropiación de terrenos se estan llevando á efecto con bastante actividad, estando ya concluidas las de los términos de Villena, Biar y Benejama"*. També a Agres la notícia és rebuda amb molta satisfacció. El 29 d'agost del 1882 la "Gaceta de Madrid" publica la constitució de la "Compañía de los ferro-carriles económicos de Villena á Alcoy á Yecla y Alcudia de Crespins" i els seus estatuts. El Consell d'Administració l'encapçalaven Jaime Torrents (president), José Maria Luís Santonja (vicepresident) i Jacinto Arán i Serra (director gerent). Les oficines de la Companyia s'establien a Barcelona, on residia també l'administració i tindria la companyia el seu domicili. Es fixava el capital social en 13.015.000 pessetes, representades per 27.400 accions, de valor nominal 475 pessetes cadascuna. L'entitat bancària que recolzava el projecte era el Banco Ibérico, important societat de crèdit de Barcelona.

A Alcoi, "La Revista" fa una anàlisi del recorregut de la línia, tot donant una descripció de la majoria de poblacions de trànsit, així com donant el seu nombre d'habitants. Bocairent era la sisena població quant al nombre d'habitants, amb 4.261, per darrere d'Alcoi (32.186), leclá (15.183), Ontinyent (11.757), Villena (11.390) i Cocentaina (7.941), i per davant de poblacions com l'Olleria (3.492), Banyeres (3.319) o Beneixama (2.166). Per la seua banda, la "Gaceta de los Caminos de Hierro" publica el 17 de setembre altres detalls de la línia, com per exemple, les cotes de les estacions respecte del nivell del mar:

ESTACIONES DE	METROS sobre el nivel del mar.
Villena	503
Biar	636
Benejama	604
Bañeras	713
Bocairente	614
Virgen de la Luz	559
Agres	596
Muro	441
Cocentaina	492
Alcoy	559
Onteniente	410
Aguilante	342
Albaida	326
Ayelo	233
La Olleria	278
Alcudia	174
Yecla	576

El 29 de setembre s'aprovava la reial ordre que permetia "[...] la transferencia de la concesion del ferro-carril de Villena á Alcoy á favor de la Sociedad anónima Compañía de los ferro-carriles económicos de Villena á Alcoy á Yecla y Alcudia de Crespins", amb Jacinto Aran i Serra com a director gerent. Al mateix temps, avançaven les tasques prèvies a l'inici de les obres. Així, el 10 d'octubre trobem a "El Serpis": *"Los cimientos de las cocheras y edificios de la estacion de Villena se están acabando de llenar y las obras de perforacion de los túneles de Onteniente y Olleria se empezaran dentro de poco, haciendo todo ver que será un hecho muy pronto tan deseado proyecto"*. A més, al terme de Biar s'havia rectificat notablement el traçat, baixant-lo més cap a Beneixama com recomanava la comissió comprovadora. El 13 d'octubre és "La Vanguardia" el que informa de la firma d'una contracta entre la companyia dels ferrocarrils de Villena a Alcoi amb la direcció de "La Maquinista Terrestre y Marítima" per a la construcció de tot el material fix per a les estacions, a més d'algunes locomotores.

A finals de novembre és el mal oratge el que interromp durant alguns dies les tasques d'anivellament del terreny, fet que coincideix amb una crisi jornalera que pateix Alcoi, pel que la posada en marxa de les obres del ferrocarril es veia com una important via de salvació per a aquestos obrers. Mentrestant, tal com publica "El Serpis" el 28 de novembre: *"En Onteniente, Bocairente y Virgen de la Luz se están haciendo grandes acopios de ladrillos y cantería desbastada"*. L'any 1882 es tancava amb un article al barceloní "Los Negocios" on trobem lloances cap a la direcció de la societat encarregada del ferrocarril Villena-Alcoi i, una descripció de l'estat de les coses. A més de la contracta amb "La Maquinista Terrestre y Marítima", trobem noves contractes: *"[...] los carriles de hierro con la Asieriee du Rhin, las locomotoras con las reputadas fábricas de Marcinelli y Hartmann [...], los carruajes con la acreditadísima fábrica de Nuremberg, constructora de los últimos para la línea de Francia, y el material restante con casas y personas de la más alta representación"*. De manera molt optimista afirma que *"[...] es de creer que antes de diciembre del año próximo lleguen las locomotoras á Alcoy como se pretende"*. Finalment afegeia, que les expropiacions estaven molt avançades, i que quan l'oratge fóra de bonança començarien les tasques d'aplanar i, s'acabarien les estacions i els edificis que ja estaven avançats.

1883, la consolidació de les obres

Al març del 1883 "El Serpis" publica: *"Las obras de construcción adelantan rápidamente, según nos informan los periódicos de la localidad, y parece también que han sido embarcados para su destino los primeros cargamentos de rails y traviesas, que una vez sentados sobre la via, permitirán adelantar mucho mas todavía por la facilidad en el movimiento de tierras y materiales"*.

El 10 de març es produïa la Junta General d'accionistes de la Companyia dels Ferrocarrils Econòmics de Villena a Alcoi, leclla i l'Alcúdia de Crespins, i de la memòria llegida a la junta trobem els treballs verificats a la via des del 14 d'agost del 1882. Després de referir els capítols que podríem anomenar "burocràtics", la memòria se centra en les obres pròpiament dites. Així, trobem que s'havia suprimit el túnel de Cocentaina variant el traçat, parlava d'un total de 336 parcel·les adquirides a les expropiacions, que els moviments de terres estaven acabats en una extensió de 5 quilòmetres al terme de Biar, que es treballava activament al terme de Villena en direcció a Beneixama, i que començaven els preparatius a Banyeres i Bocairent. Pel que respecta als edificis, s'havien acabat algu-

nes cases de guardes als encreuaments i passos a nivell amb altres vies i carreteres, estaven alçats els murs de les estacions de Villena i Biar i la coberta de les cotxeres de les locomotores a Villena, i adelantaven amb gran activitat els terraplens. Respecte al material mòbil ja s'havien contractat les entregues de 130.000 travesses de roure procedents d'Itàlia que havien d'estar al port d'Alacant l'1 d'agost, i se n'esperaven 70.000 més per al 1884. També s'havien contractat 5.827 tones de rails d'acer Bessemer perfil Vignole de les fàbriques alemanyes, 10 vagons plataformes sense fre, 42 vagons amb voreres de 600 i 900 mil·lilitres, 10 vagons per al ramat, 39 vagons coberts, 10 furgons amb fre, 50 carruatges luxosos i còmodes, i locomotores encarregades a Chemnitz (Alemanya) i 6 d'elles a la fàbrica de Marcinelle i Couillet. Tot aplegaria als ports d'Alacant i València en diferents enviaments.

"El Graduador" recull el 22 d'abril de 1883 l'inici de les obres a Bocairent: *"Los trabajos del ferro-carril de Villena á Alcoy, han empezado ya en el término de Bocairente, partiendo de la Virgen de la Luz, hácia esta última población. El sábado se anunció por medio de pregón público que podían concurrir á trabajar en la esplanación cuantos braceros lo desearan. También se efectuarán á la vez los de la sección de la referida Virgen de la Luz, á Alcoy"*. Mentrestant seguien els treballs d'inspecció per part dels enginyers, i a Cocentaina es debatia aleshores la necessitat de donar més facilitats a l'empresa constructora del ferrocarril, i a banda de la donació dels 15.000 metres quadrats de l'estació hi havia partidaris de donar-li també tots els terrenys per on havia de passar el tren. L'1 de juny "La Unión Democrática" informa que avancen a bon ritme les obres al tram Villena-leclla i que podria obrir-se a finals d'any, al temps que ens diu que sembla abandonat definitivament el projecte de línia Xàtiva-Alacant (la qual cosa nega "El Serpis" dos dies després). A més recull la visita del director gerent de la línia, Jacinto Arán, a diferents poblacions, entre d'elles Bocairent, per conèixer la seua activitat industrial. A primers de juliol, a banda de les dues locomotores que ja havien eixit d'Amberes, apleguen al tram Villena-leclla 37 cotxes i vagons que s'estaven acabant de muntar.

El 16 de juliol es reunia l'empresa en junta extraordinària. En ella l'enginyer Ángel Calderón informava de l'estat de l'obra. Estaven acabats tots els edificis i molls de varies estacions, dues locomotores Hartmann havien aplegat a Alacant, esperant posar-les en funcionament a l'agost, i que amb els 2.000 operaris que hi havia treballant, era indiscutible que a finals d'any s'inaugurarien els 57 quilòmetres del tram Villena-Alcoi. La seua predicció, com vorem, estava molt lluny de ser certa. A Bocairent eren optimistes, però un poc més prudents, respecte a la finalització de les obres. El 9 d'agost "El Eco de la Provincia" publica:

En carta que desde Bocairente dirigen á un apreciable colega comprovinciano, leemos lo siguiente:

«Los trabajos de esplanación del ferro-carril de Villena á Alcoy, siguen, tanto en el término de esta villa, como en los colindantes de Bañeras, Alfafara y Agres, con asombrosa actividad; si no se interrumpen, para fin de año tal vez oigamos el silbido de la locomotora.

La estación de la Virgen de la Luz se halla empezada, y sus trabajos fuera ya de cimientos. Según el plano que he tenido en mis manos, será magnífica.

La perforación del túnel que sigue á dos kilómetros de esta, adelanta tambien, verificándose los trabajos sin interrupción, tanto de día como de noche, por operarios que van alternando cada doce horas, tanto á la entrada como á su salida, por la parte de Onteniente. La estación de Bañeras está ya en construcción.

En cuanto á la de esta villa, aun no se sabe cuando le llegará su turno, debido á cierto incidente de expropiación del terreno que ha de ocupar, que no se ha resuelto aun por resistir el propietario á su cesión antes de la indemnización.»

A Alcoi retardaven l'acabament de les obres per a l'abril del 1884. Així ho publicava "La Correspondencia de España" el 15 de setembre, quan descrivia l'estació de la ciutat com "[...] admirable por su gusto y buena construcción. La galería o depósito de máquinas contiene ya seis de ellas casi montadas; los carruajes de viajeros son inmejorables en lujo y comodidad. Los de mercancías son igualmente magníficos, con resistencia para admitir 80000 kilos de peso, y la cantidad de material existente es tan grande, que no cabe por ningún lado, llegando sin parar trenes con nuevas remesas. El espresado corresponsal asegura que los silbidos de la locomotora han de oírse en Alcoi el próximo mes de abril". També erraren la predicció.

El 16 de setembre del 1883 s'havia fet la primera prova amb una de les locomotores que hi havia a Villena. Així ho recull "El Serpis": "La Máquina que ha tenido esta preferencia es la denominada "Muro" habiendo dado los mas satisfactorios resultados en la prueba que de la misma se ha efectuado". El mateix rotatiu informa el 23 de setembre de l'estat de les obres. A l'estació de Banyeres, amb planta baixa i piso principal, només quedava posar-li el sostre. En l'aplanament de terres treballaven fins i tot dones, amb una brigada en direcció a Beneixama i l'altra cap a Bocairent, on l'estació encara no havia estat replantejada. D'ací a la Verge de la Llum, on s'estava alçant l'estació, la cotxera i la galeria de màquines, continuaven les tasques per aplanar el terreny. L'estació de Agres tampoc estava començada, però l'explanació havia conclòs.

Al novembre les obres d'explanació del terreny al terme d'Alcoi estaven parades per problemes amb els propietaris per no fer-se l'expropiació en la deguda forma. Com informa "La Correspondencia de España", a la resta de seccions avançaven els treballs, com per exemple al túnel d'Ontinyent, "[...] particularmente en la boca de entrada por la parte de la Virgen de la Luz, adelantan con rapidez, teniendo ya trescientos y pico metros perforados. Dicha estacion se halla ya á la altura del primer piso, y los edificios de cocheras y almacenes empezados". A final de mes trobem al diari catòlic "El Siglo Futuro": "Un periódico de Alcoi dice que todos los braceros que quieran obtener colocación en las obras del ferrocarril de aquella ciudad á Villena, en la sección de esta última población a Bocairente, la obtendrán inmediatamente, ganando un jornal de dos pesetas diarias, y a los chicos de quince ó más años se les abonará cada día una peseta y cincuenta céntimos, ó sean seis reales". Les obres avançaven, però el 1883 aplegava a la seua fi i cap secció s'havia inaugurat.

De les proves amb locomotora a la inauguració de la secció Villena-Banyeres

L'any 1884 començava amb moviments per part dels ajuntaments de les poblacions de la línia. Al d'Ontinyent acordaren

subvencionar a l'empresa del ferrocarril amb 7.000 duros, i l'Ajuntament d'Alcoi es reunia per ultimar la subvenció que se li havia de fer a l'empresa, tot nomenant una comissió amb aquesta finalitat. Per la seua banda, des de Xàtiva feien pressió per canviar el traçat i ser l'última estació de la línia en detriment de l'Alcúdia de Crespins.

A finals de gener continuen les proves amb locomotora. En una d'elles va haver-hi un accident, tal com ho recollia "Las Provincias": "Al recorrer una locomotora el trayecto de ferrocarril de Villena á Alcoi, volcó en el barranco de Biar, que mide cinco metros de altura. Iban en ella seis personas, que no podían darse cuenta después de cómo habían salido con vida, pues baste decir que la chimenea quedó clavada en el suelo y las ruedas fuera de los ejes". Finalment descrivia "El Serpis" el 30 de gener: "[...] podemos dar la fausta nueva de haberse hecho la prueba definitiva del camino entre Villena, Biar y Benejama, habiendo circulado anteayer la locomotora con toda felicidad, dando los mas satisfactorios resultados cuantas maniobras se efectuaron". Tant a Biar com a Beneixama el tren va ser rebut amb molt de goig. La crònica afegia que en el mes de febrer aplegaria la locomotora a Banyeres; d'eixa manera ja podria obrir-se la primera secció de la línia. A més, durant eixe mes començaven les obres al pont sobre el riu a Agres, amb un gran nombre de peons, cavalleries i carros de terra ocupats en aquesta obra.

Vagó gàbia amb fre (J.L. Rochaix, 1967)

El 2 de març trobem al rotatiu alcoià "La República": "Hace pocos días dijimos que la inauguracion de la primera seccion del ferro-carril de Villena a esta ciudad sufriría un pequeño retraso á consecuencia del temporal, que durante algunos días ha impedido que los trabajos se efectuaran en las debidas condiciones. Pues bien; para que se vea la rapidez con que las obras se llevan á cabo y el impulso extraordinario que la empresa lleva, podemos anunciar que hoy llegará la locomotora á la estacion de Bañeras, y aun la rebasará, puesto que la explanación y asiento de vía pasa ya del indicado pueblo". El 5 de març coneixíem la resolució que l'Ajuntament d'Alcoi havia acordat per a l'empresa, a la que subvencionava "[...] con la cantidad alzada de 50.000 pesetas en concepto de reintegro y la misma por valor de los terrenos expropiados ó que se expropian para la explanacion de la línea y emplazamiento de la estación en dicho termino municipal y del coste de adquisicion de la dotacion de aguas que se necesite, corriendo de cargo de la Empresa la adquisicion de una y de otra". El 30 de març, a punt d'obrir-se el primer tram del ferrocarril, "La Unión Democrática" dedica un article a lloar la

Locomotora VAYA n° 5 al dipòsit de Gandia (1967) (Foto de J.L.Rochaix)

tasca feta per l'empresa constructora. Recorda que *"La realización de empresa tan importante se está llevando á cabo sin auxilio y sin subvención ninguna del Estado. Le ha dado vida, calor y desarrollo la iniciativa individual"*, i afegia que *"A los vecinos de estos pueblos incumbe la obligación moral de estimular la pronta terminación de una red de ferro-carriles tan beneficiosa"*. El 5 d'abril "El Liberal" recollia la notícia àmplament esperada: *"El ministro de fomento ha firmado ayer la real orden autorizando la apertura de la sección de Villena á Bañeras del ferro-carril que atraviesa la comarca de Villena á Alcoy"*.

El 12 d'abril del 1884, després de molts anys d'espera, s'inaugurava el primer tram del ferrocarril Villena a Alcoi, leclla i l'Alcúdia de Crespins. Els periòdics de l'època, com la *"Gaceta de los caminos de hierro"*, recollien amplex cròniques d'un dia tan assenyalat. Amb la presència a Villena de tot el consell d'administració de l'empresa i d'algunes autoritats provinents de Madrid i Barcelona, així com de membres de la premsa d'ambdós ciutats i València, a les 9:30 del matí *"[...] fue servido un esplendido lunch y despues de visitar la bonita y bien construida estacion así como todos sus anexos, se procedió á la ceremonia de bendicion de la vía y máquinas, saliendo pocos momentos despues el tren que nos condujo á Bañeras donde fué servida la comida"*. La secció de 25 quilòmetres, *"comprende las estaciones de Villena, Biar, Benejama y Bañeras se desarrolla por un extenso valle donde ha habido necesidad de hacer grandes movimientos de tierras, pero en cambio tiene muy pocas obras de arte, reduciéndose estas á algunas alcantarillas y dos pontones"*. Després de lloar la magnífica tasca realitzada per l'enginyer Àngel Calderón, descriu el material mòbil *"[...] que es el mejor de los que se han empleado hasta ahora en los caminos de hierro españoles. Los carruajes contruidos en Nuremberg son excelentes; los de 3ª clase tienen en cada departamento seis ventanillas, ventiladores, regilla para colocar el equipaje de mano, y unos asientos que, aunque sin tapizar tienen la madera ingeniosamente curvada haciendo cómoda una estancia prolongada en ellos; los de 1ª y 2ª clase sólo se distinguen por el color de la tapicería y porque en los últimos pueden ir dos viajeros más, así es que creemos que en la nueva línea nadie viajará en 1ª clase, puesto que por ménos precio tiene*

las mismas comodidades en los carruajes de 2ª. Las locomotoras son de Hartmann (Alemania) de gran fuerza sin tender y provistas de un magnifico freno que hace perfectamente posible la parada, con una velocidad regular, en el espacio de cinco metros".

A "El Serpis", en la seua àmplia crònica editada entre els dies 16 i 19 d'abril, trobem altres detalls. Així, coneixem que la locomotora "Onteniente", engalanada davant amb l'escut d'armes d'Espanya i en els angles amb banderins amb els escuts d'armes d'Alacant, València, Múrcia i Barcelona, fou l'encarregada d'inaugurar la secció (la resta de locomotores ja muntades rebien els noms de "Alcudia", "Ollería", "Agullente", "Cocentaina" i "Muro", i en faltaven huit més per muntar). Completaven el comboi inaugural quatre cotxes de primera classe, dos furgons i un vagó galeria. A més, ressenyava que a les locomotores, els vagons i les gorres dels empleats figurava l'abreviatura VAYA, és a dir, les inicials en castellà de Villena, Alcoi, leclla i Alcúdia.

De l'interior sabem que a 1ª classe els seients anaven folrats de *"terciopelo rojo de Utrech"* i que en *"las portezuelas hay preciosos ceniceros de bronce"*. De l'actitud de la ciutat de Villena cap al ferrocarril, ens diu que *"Asistió el alcalde de Villena, pero no dijo nada, ni acudió música alguna; ni hubo por parte de la ciudad demostraciones oficiales de regocijo"*. Destacava com a obra més important del trajecte el pont de Biar. De l'estació d'aquest poble ens diu que allí no hi havia res que fera indicar l'important esdeveniment: *"era que se había olvidado dar aviso oficial de la inauguración"*. En canvi, a Beneixama van ser rebuts amb nombroses mostres d'alegria, com també a Banyeres, on s'acompanyaren d'una banda de música. El viatge, contant les llargues parades a les estacions, havia durat una hora i mitja.

Aplegava aleshores l'hora del banquet de luxe, servit a un moll de mercaderies i del qual fa "El Serpis" una gran descripció, incloent-hi el menú, elaborat i servit pel restaurant Martin de Barcelona. No va faltar ni el Mötet&Chandon. Després del dinar i dels brindis de rigor, va començar el viatge de tornada, amb parada a l'estació de Biar, on ara sí *"el vecindario*

Proves de càrrega al pont de Biar sobre el Vinalopó, amb 3 locomotores Hartmann i 6 plataformes (arxiu D.F. Laosa, Villena)

en masa de esta villa aclamaba á los espedicionarios á los ruidosos sonos de dos bandas de música". Tanca la seua crònica amb la reflexió que es feien la majoria dels assistents, que no era altra que quan aplegaria el tren a Alcoi. El Sr. Aran, director gerent, no dubtava a respondre que al proper octubre, a l'igual que s'afirmava que el tram l'Alcúdia-Ontinyent, més costós pels túnels a realitzar, s'acabaria per al juliol del 1885. Res més lluny de la realitat.

Les inclemències meteorològiques

De fet, ben prompte trobem les dificultats que farien que les prediccions anteriors quedaren en paper mullat. El 23 d'abril "El Serpis" publica una carta rebuda de Bocairent on podem llegir que *"Las pertinaces y frecuentes lluvias han interrumpido muy mucho los trabajos y obras de fábrica del ferrocarril de Villena á Alcoy en este término, el primero de la segunda sección, lo cual hará retardar un poco mas la venida de la silbante locomotora á esta villa"*, encara que no perdien l'optimisme al afirmar que *"sin estos contratiempos tal vez tengamos el placer de verla llegar á primeros de junio"*. No obstant açò, continuava aplegant el material per a dur a terme les obres. Així, el 3 de maig "La República" publica *"Las 521 cajas de dinamita que desembarcó en el Grao de Valencia el vapor Herminia han sido depositadas en una cueva del Tejar, término de Alcudia, con objeto de gastarlas en los trabajos de construccion de la vía férrea que irá de aquel pueblo á Alcoy, pasando por Villena"*. Però l'oratge continuava sent un enemic implacable. A finals de maig, trobem de nou a "El Serpis": *"Desde Bocairent escriben dando noticia de los terribles efectos causados por el temporal en aquella comarca, donde las aguas torrenciales, inundando campos, rompiendo margenes y desbordando los barrancos, han causado, como en todas partes, daños de mucha cuantía. [...] Las obras y terraplenes del ferro-carril en construccion de Alcoy han sufrido grandes desperfectos, lo cual retrasará la llegada de la locomotora á Bocairente"*.

A l'agost, per tal d'activar les obres, l'empresa del ferrocarril decideix unificar les contractes parcials que tenia formalitzades, tot quedant encarregat de totes les obres Francisco Silva, fins ara encarregat de la secció de la Verge de la Llum a Alcoi. Al tram entre aquesta última i Cocentaina s'havia fet el replanteig i en breu començaria a perforar-se el xicotet túnel de la Venta del Milacre. A la secció Villena-Banyeres, el pont sobre el Vinalopó miraven de refer-lo amb un sistema diferent, tot contractant amb una casa important de foneria tres

grans trams de ferro, un de 30 metres i dos de 12, per formar un viaducte de 54 metres.

Al setembre eren els cordons sanitaris imposats per l'epidèmia de còlera els que retardaven l'avanç de les obres, i al novembre de nou el mal oratge feia acte de presència. Així ho podem llegir a l'edició del 21 de novembre de "La República": *"Ha ocasionado daños de consideracion el último temporal en la vía férrea de Villena a Alcoy, pues, según dice un colega de esta ciudad, no bajarán de 50.000 duros los perjuicios materiales sufridos en la seccion de Virgen de la Luz. Aparte de los desperfectos ocurridos en terraplenes y desmontes, hay que lamentar la destruccion del puente de Agres, que estaba próximo á su coronamiento"*. Al desembre la "Gaceta de los caminos de hierro" amplia la informació: *"La vía aparece cortada en varios puntos del kilómetro núm. 26; han sido arrastradas tres aletas del puente del camino de Alfafara que mide una extensión de 3 metros. Las cimbras y maderas del barranco de "Les Falses" han sido destruidas y esparcidas por los Bancales. Aparece cortada la explanacion en gran número de terraplenes y muchos corrimientos de trincheras. La alcantarilla del barranco del "Galer" fue cortada por una exhalacion, removida por el terremoto que tuvo lugar en la noche del 5 al 6 del actual y llevada por la fuerza de las aguas que arrastraban los árboles enteros desgarrados y grandes bloques, algunos de más de un metro cúbico precipitados con fuerza desde lo alto de las sierras. [...] En el resto de la línea hay también perjuicios de consideracion"*.

L'imminent aplegada del tren a Bocairent

A primers del 1885 es reparaven els desperfectes, tal com recull la "Gaceta de los caminos de hierro": *"Van muy adelantados los trabajos de reparación del trozo de Villena á Bañeras, en la vía férrea de aquella ciudad á Alcoy, y según noticias, en cuanto lleguen los tramos de hierro para el puente de Vinalopó, que se están esperando de un día á otro, serán colocados e inmediatamente se restablecerá la comunicación, siendo probable además, que no pasen muchos días sin llegar los trenes a Bocairente"*. El 19 de gener es signava a Barcelona una escriptura de contracta per la qual Manuel Balbás es comprometia a acabar totes les obres que faltaven per construir *"[...] entre Bañeras y Alcoy y entre Villena y Yecla, en términos que para Marzo próximo debe llegar la locomotora a Bocairente; para Setiembre a Muro y Yecla, y para Marzo de 1886 á Alcoy"*. Per aquest menester es donaria ocupació a quasi 1.000 bracers més. "El Serpis" del 20 de febrer ens informa que *"El elegante*

puente de hierro sobre el Vinalopó, que sustituye el terraplen devastado por el temporal de Mayo último, está muy adelantado: los estribos y pilas alcanzan ya la altura de asiento de los tramos de hierro. [...] Entre Bañeras y Bocairente se trabaja con empeño en el movimiento de tierras, hallándose todo el material de vía para este trayecto apilado en la estación de Bañeras. La locomotora llegará a Bocairente antes del 31 de Marzo. [...] La explotación de Villena a Bocairente se abrirá a fines de Abril con un servicio bien dispuesto”.

A la memòria llegida el 15 de febrer a la junta general d'accionistes de la “Compañía de los Ferro-carriles Económicos de Villena á Alcoy y Yecla y Alcudia de Crespins” trobem un balanç dels primers mesos de vida de funcionament de la línia. Així, sabem que una vegada oberta el 12 d'abril del 1884 comença el trànsit de passatgers i mercaderies (sobretot cereals i vi), al temps que es negociava una combinació de tarifes, tant de passatgers com de mercaderies, amb la “Compañía de los Ferro-carriles de Madrid á Zaragoza y á Alicante” (MZA). Però el temporal de finals de maig ho va detenir tot amb la destrucció del pont sobre el Vinalopó (km. 5'6) i també els ponts ubicats als quilòmetres 16 i 22 (pont de “la Marchaleta”). El 16 de juny es reprenia el transport de passatgers, però no el de mercaderies a l'haver de fer transbord als quilòmetres 16 i 22. A finals d'agost d'eixe 1884, les mesures presses tant pel govern de la nació com pels municipis a causa de l'aparició del còlera van alentir el trànsit ferroviari; a primers de setembre pràcticament era nul, i inexistent des del dia 18 per un nou temporal. Fins a meitat del mes d'octubre no es van poder reprendre les obres de reparació de la línia, amb nous estudis per evitar en la mesura que fóra possible els desperfectes, tot variant els projectes als ponts del Vinalopó i de “la Marchaleta”.

TARIFAS BÁSICAS (prácticamente vigentes des de 1884 fins 1908)

Viajeros (per billet i km)	
1ª Clase.....	0'120 ptes.
2ª Clase.....	0'095 ptes.
3ª Clase.....	0'065 ptes.
Exces d'equipatge (cada 10 kg/km)	
Hins 30 kg.....	0'0125 ptes.
Més de 30 kg.....	0'0075 ptes.
Encombrats (per km)	
De 0 a 5 kg.....	0'0065 ptes.
Més de 5, fins 10 kg.....	0'0125 ptes.
Gèneres frescos, preixos i altres comestibles	
Per toni/km.....	0'250 ptes.
Mercaderies a velocitat normal (per toni/km)	
1ª Clase.....	0'225 ptes.
2ª Clase.....	0'175 ptes.
3ª Clase.....	0'130 ptes.
Ramaderies (per cap/km)	
Cavalls.....	0'160 ptes.
Bous, ovelles, vaques, animals de càrrega i firs.....	0'120 ptes.
Ases, ovelles, porcs.....	0'035 ptes.
Carneres, ovelles, cabres.....	0'045 ptes.
Ramaderies per vagó complet (per km)	
Ramaderia major.....	0'600 ptes.
Ramaderia menor.....	0'450 ptes.
Carruatges (per unitat/km)	
Ampl una o dos besties.....	0'270 ptes.
Òmnibus i carros de mudança.....	0'405 ptes.
Metallès i valors	
Hins 5.000 ptes., a 0'25 cada 250 i 40 km.....	
Més de 5.000 ptes., a 0'20 ptes.....	

Recollia després la memòria l'entrada del Sr. Balbás com a nou constructor de la línia en ser aprovat el seu projecte com el més adient per concloure-la. A continuació parlava de la importància del moviment que rebria la línia amb l'obertura de la secció de Bocairent, “[...] no menos por su población, que por el número de fábricas que tiene (11 de paños y mantas, 7 de harina y dos de cal grasa é hidráulica), y por estar, además, unida á Onteniente por una carretera de reciente construcción”. Destacava a continuació els avantatges que es produirien

quan s'obriera al setembre el tram fins a Muro. Del tram de lecla lamentaven la seua paralització forçosa. I malgrat les parades que havia sofert la línia, s'havien millorat les expectatives de passatgers fetes per al primer any. S'havien calculat 10.396 passatgers i n'havien passat 13.175.

El 12 de març “El Serpis” reproduïx una carta enviada des de Bocairent al diari “Las Provincias” on es posava el crit en el cel a l'afirmar que “[...] las obras del ferro-carril de Villena á Alcoy en la seccion de Bañeras á Bocairente, están poco menos que paralizadas, pues solo trabajan unos cincuenta hombres en concluir la explanacion de un trozo de vía que falta para emprender la colocación de rails desde San Antonio del Collado á la estacion de Bocairente. Dicha estacion no se sabe aún cuándo comenzará a levantarse, y dicese que provisionalmente servirá como á tal la casilla de guarda-agujas”. “El Serpis” criticava la carta i defenia la tasca de l'empresa, que potser abans del termini marcat duria la locomotora a Bocairent. Dies després reproduïa la contestació que el Sr. Obregón, encarregat de la secció, havia enviat a “Las Provincias”, tot afirmant que eren 120 els jornalers treballant en la secció i, que si no fóra pel mal oratge l'estació de Bocairent estaria acabada. “El Serpis” afegia que l'eficiència d'Obregon era tal, que per concloure en el termini previst la secció de Banyeres “[...] llegó hasta el extremo de trabajar de noche, sirviendose de achas de viento para alumbrar á los obreros”.

El mes de març de 1885 aplegava a la seua fi. S'havia acabat la construcció del pont del Vinalopó, els directius de la companyia visitaven l'estat de les obres, eren optimistes respecte a l'obertura del tram de lecla per al setembre i havien aplegat a un acord de tràfic combinat amb la MZA. A Bocairent encara no havia aplegat la locomotora, però no tardaria a fer-ho. De fet, la via ja estava assentada dos quilòmetres més enllà de Sant Antoni del Collao. Que els bocairentins pogueren beneficiar-se del tren era sols qüestió d'uns mesos.

Jairo Vañó Reig

BIBLIOGRAFIA:

- Biblioteca Virtual Prensa Histórica: www.prensaahistorica.mcu.es
- Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España: www.bne.es/es/Catalogos/HemerotecaDigital/
- Hispana. Directorio y recolector de recursos digitales: www.hispana.mcu.es
- CASTELLÓ, J., MATAIX, A., MIRA, F.J., SEMPERE, M. i VAÑÓ, J.L., *La industrialización en Banyeres de Mariola*, Associació Cultural Font Bona - Centre d'Estudis Locals-, Banyeres de Mariola, 2007.
- ESTUDIO HISTÓRICO DEL FERROCARRIL DESDE LA PERSPECTIVA DE SUS NORMAS REGULADORAS *Comunicación presentada al II Congreso de Historia ferroviaria “Siglo y medio de ferrocarriles en Madrid”* (Aranjuez, 2001) en la Tercera sesión: General. Prof. Dra. Dª Ana Olmedo Gaya. Departamento de Derecho administrativo. Universidad de Granada.
- REVISTA A TODO VAPOR N° 39. Asociación Valenciana de Amigos del Ferrocarril (AVAF). Valencia, 2003.
- SOLER MOLINA, Abel i FERRE PUERTO, Josep-A, *Història de la Vila de Bocairent*, Ajuntament de Bocairent, 2003.
- TORTELLA CASARES, G., *Los orígenes del capitalismo en España. Banca, Industria y Ferrocarriles en el siglo XIX*, Tecnos, Madrid, 1995.
- WAIS, F.: *Historia de los ferrocarriles españoles*, Editora Nacional, Madrid, 1974

La Mare de Déu Gitada de Bocairent

Introducció

L'església de Bocairent (ermita de la Mare de Déu d'Agost construïda al 1245 sobre el portal d'accés a la vila, conegut com el porxo de la Mare de Déu) fou dedicada a la Mare de Déu de l'Assumpció en temps de Jaume I (s. XIII), advocació de Santa Maria a la qual el rei era molt devot. De fet moltes altres esglésies i catedrals de les terres conquerides pel rei Jaume I tenen la mateixa advocació, per exemple la catedral de València, la catedral de Mallorca, la catedral d'Albarracín... Només a la Comunitat Valenciana és titular a 39 esglésies.

Els Evangelis i els Fets dels Apòstols ens parlen de Maria, però no del final de la seva vida. La pietat, la curiositat i l'interès dels primers creients fa que apareguen escrits sobre Jesús i sa mare, que no varen quedar recollits als evangelis canònics, sinó als evangelis apòcrifs, per exemple als "*apocais*" (revelacions) del trànsit o assumpció de Maria, que semblen iniciar-se a finals del s. IV o principis del s.V. Solen estar escrits en grec.

La primera referència oficial sobre l'assumpció de Maria es troba a la litúrgia oriental sobre el segle IV. Es celebrava la festa de "*El record de Maria*". Era la festa que celebrava la pujada al cel de Santa Maria. A partir del segle VI comença a celebrar-se la festa de "*La Dormició de Maria*". Va ser l'emperador bizantí Maurici qui va decretar que es celebrara sempre el 15 d'agost a tot el seu imperi, a finals del segle VI. De fet a Orient se li donarà més èmfasi a "*La Dormició*". A l'església oriental és la darrera gran festa litúrgica abans de concloure l'any litúrgic, que s'acaba per a ella el 31 d'agost. Es basen en el tractat apòcrif "*De Obitu S. Dominae*", que s'atribueix a Sant Joan, apòstol i teòleg, malgrat que és un llibre escrit al segle IV o principis del V. Narra la dormició i l'arribada de Jesús a cercar l'ànima de sa mare. També en un altre tractat "*De Transitu Virginis*", del segle V, falsament atribuït a Sant Melitó de Sardes.

Les primeres representacions pictòriques d'aquest misteri les tenim en forma d'icones. Mostren a Maria ajaguda al llit, com si estigués dormint, d'aquí el nom de **dormició (koimesis)**. Està envoltada pels apòstols, a vegades pels pares de l'església i bisbes. Jesús dins una màndorla amb multitud d'éssers celestials ve a buscar l'ànima de la seva mare i la pren delicadament als seus braços, en forma d'una xiqueta embolcallada. Aquestes icones es troben sempre a l'iconòstasi de les esglésies. A Orient es manté fins avui aquesta iconografia.

Degut a les difícils relacions entre Orient i Occident a partir de la caiguda de l'Imperi d'Occident, la doctrina de l'assumpció de Maria no es desenvolupa a Occident fins al segle XII, quan apareix un tractat "*Ad Interrogata*" atribuït a Sant Agustí, que acceptava els fets de l'assumpció de "*Beatae Mariae Virginis*" i li donava més èmfasi a la pujada al cel, l'**assumpció**. Totes les teories de Sant Agustí van ser reforçades i ampliades a

1. Església de la Dormició a Jerusalem, neoromànica, 1901-1910, on estava als segles IV-VII, l'església de Santa Sion (Koimesis)

"*La Llegenda àuria*", col·lecció d'hagiografies redactada cap al 1265 per Iacopo da Varazze, arquebisbe de Gènova. Segons ell Maria havia viscut els darrers anys de la seva vida a Efes amb Sant Joan Evangelista (a Orient defensaven que havia mort a Jerusalem). Serà un llibre molt difós a Occident i que tindrà cabdal importància en la història de l'art occidental per constituir un dels repertoris iconogràfics més difosos.

Per tant l'escenografia de la Mare de Déu gitada (morta o dormida), vetllada pels apòstols i els àngels, rememora la tradició oriental que simbolitza que, a la seva mort, Maria va muntar al cel en cos i ànima, emulant la mort i la resurrecció del seu fill Jesús, de la mateixa manera que un altra iconografia ens presenta la Mare de Déu ja assumpta, al cel, rebuda per Déu Pare, Jesús i l'Espirit Sant. La primera, com ja he dit, era pròpia de l'església oriental, la segona de l'església occidental. A partir del segle XIV comença, així mateix, a estendre's per Occident la iconografia de la Mare de Déu gitada, morta o dormida. A partir del XVI, per obra del Concili de Trent, predomina la representació de l'assumpció o pujada de Maria, ressuscitada i gloriosa, al cel.

2. Dormició de Maria, Rafael Guitard, s.XVI, Ajuntament de Palma

3. Dormició de Maria, c.1415, Mestre de Santa Eulàlia, Església de Santa Eulàlia, Palma

Serà a l'1 de novembre del 1950 quan Pius XII declarava dogma de fe catòlica la doctrina de l'Assumpció de la Verge Maria en la butlla *Munificentissimus Deus*.

Jaume I i la seua devoció a la Mare de Déu de l'Assumpció

A la Corona d'Aragó, des dels temps de Jaume I (s. XIII) es donen les dues iconografies, pictòriques i escultòriques, la Mare de Déu Gitada i la Mare de Déu Assumpta. Tal vegada, transmetrien la primera iconografia els templaris i altres ordes religioses militars que lluitaren a Orient a les Creuades.

A més es donen representacions teatrals del misteri de la dormició i l'assumpció dins dels temples:

Així coneixem actes paralitúrgics com **la processó de l'enterrament de Maria** o **el parament del llit de la Verge Dormida** que han persistit fins avui.

A la nostra parròquia, des de fa molts d'anys, els dies 14 i 15 d'agost es col·locava la imatge jacent de la Mare de Déu al mig de la nau central, ara al mig del presbiteri, i s'adornava amb plantes aromàtiques per a recordar que Maria no va conèixer la corrupció del sepulcre.

També podem trobar aquesta tradició a la catedral de València, on es porta en processó pel matí del 15 d'agost la Mare de Déu Gitada de l'església del Miracle, i se la torna en processó a la vesprada. Aquesta tradició data del 1352 i s'ha recuperat fa uns pocs anys.

Altres llocs valencians, com a l'església parroquial d'Alboraia, on hi havia una Mare de Déu Gitada del 1240 (l'actual és del XVIII) o com a l'església d'Elx, on a més es celebra "El Misteri

de la dormició i l'assumpció de la Verge Maria" des del segle XV fins als nostres dies. A Riba-roja, Gata de Gorgos, Bètera, Benaguacil, etc. es fan ofrenes d'enormes alfabegueres i es trauen els llits i les Mares de Déu rodejats de persones que porten aquestes plantes.

Podem trobar aquesta tradició a Catalunya, per exemple el magnífic llit de la catedral de Girona, la Mare de Déu Dormida de la capella rodona del claustre de la catedral de Vic, la de Santa Maria de Mataró, la de Santa Maria del Pi, la de la parròquia de la Concepció de Barcelona, etc.

4. Mare de Déu d'Elx (original del XIV, còpia actual de 1940)

5. Mare de Déu de la Catedral de Mallorca, s. XV, Gabriel Moger II

També a Aragó, per exemple el llit de la Mare de Déu Jacent d'Albarracín (XVI), la de Monterde de Albarracín, la de Sallent de Gallego (Osca) del XVI, la de la catedral de Terol, etc. Però és sobretot a Mallorca on existeixen un gran nombre de llits i imatges de la Mare de Déu Dormida que procedeixen de diferents èpoques, des del gòtic al neoclàssic. Els túmuls i llits solen ser més moderns que les imatges. Les tres més antigues conservades -hi ha documentades altres imatges del s. XIV, avui desaparegudes- són del segle XV, d'estil gòtic tardà: la de la parròquia de Benissalem d'autor anònim, la de la parròquia de Sant Joan d'autor anònim, i la de la Catedral també del s.XV obra de l'escultor mallorquí Gabriel Moger II. El túmul d'aquesta és barroc, del XVII, amb quatre elegants àngels.

La de Santa Eulàlia és de principis del XVI, obra d'un escultor aragonès, Joan de Salas (Saragossa ca. 1497 - València 1538) qui per cert, farà el Sant Crist i els dos lladres de l'ermita d'aquest nom de Bocairent, poc després de tornar de Mallor-

ca, a finals del 1537 i principis del 1538. També farà la Mare de Déu Dormida de Valldemossa, la de Campos, la de l'església parroquial de Sant Nicolau de Palma (ara al Museu Diocesà). Aquestes Mares de Déu són escultures completes, de fusta, tallades. En canvi, en la de la Seu, només estan esculpides les mans, els peus i el cap. El cos presenta capes de gruix, així com trossos de cordes incorporades per aconseguir el volum desitjat.

Joan de Salas va nèixer a Saragossa (ca.1497), era fill d'un constructor de retaules. S'havia format al taller de Damià Forment, escultor i arquitecte de gran prestigi artístic, que havia realitzat deu anys abans la reforma de la Cartoixa de Valldemossa, obres al Convent de Sant Domènec i a la Seu de Mallorca.

Joan de Salas es considerat com l'introduïdor del classicisme renaixentista a l'arquitectura i escultura mallorquina, que encara seguia l'estil gòtic a principis del segle XVI. És una figura clau per interpretar l'art escultòric i arquitectònic mallorquí culte d'aquest segle. Hi va existir un gran nucli d'artistes relacionats amb l'activitat mallorquina de Salas. També Joan de Salas va seguir mantenint una forta relació amb València i Saragossa fins la seva mort.

Joan de Salas va arribar a Mallorca a finals del 1525. Va ser cridat pel Capítol de la Seu de Mallorca i va pactar amb aquest el dia 22 de febrer del 1526 la realització del cor catedralici, en pedra de Santanyi, així com dues crosses en fusta de noguer que havien de delimitar el cadiram a l'entrada del cor. Més tard va realitzar a la mateixa catedral les dues trones catedralícies, el retaule de San Sebastià, etc. Dos dies després pactava notarialment amb dos representants de l'església parroquial de Santa Eulàlia per a fer la Mare de Déu Dormida, que havia de ser de fusta, i seguir el model de la imatge de la mateixa advocació de la Catedral.

La Verge Dormida de Santa Eulàlia segueix en efecte el model de la seva homònima de la Seu, però amb trets classicistes sobretot en el tractament dels plecs del mantell, i el rostre serà de gran refinament. A més és una talla de fusta, no una estructura recoberta com la Mare de Déu de la Seu.

L'1 de maig del 1527 signava un contracte per fer la Mare de Déu Dormida de Valldemossa. Dos anys més tard en farà un altra per la parròquia de Campos. Les dues imatges presenten notables semblances, són més petites que la de Santa Eulàlia, són de fusta de xiprer, ambdues més simplificades en línies i ornamentació.

La Mare de Déu Morta de Santa Eulàlia serà el referent per a les imatges jacentes conservades a Palma, a les parròquies de Santa Creu, Sant Miquel, Convent de la Concepció, entre d'altres. Plegaments adaptats a l'anatomia, policromies, daurats i estofats molt treballats són alguns dels registres que s'imitaran al llarg del XVI.

La producció documentada de Joan de Salas compta d'altres escultures per a diferents esglésies de Mallorca com el retaule de la Capella de les Ànimes a la parroquial de Sineu (1529), el retaule de Sant Jordi a l'església d'Orient (1534), el retaule de Sant Sebastià a la Seu (1531).

Se li atribueixen per raons estilístiques altres obres com: la finestra de Ca'n Juny (1529), el relleu de la sepultura de Mossèn Joan Minguet a la parroquial de Santa Eulàlia (1530), la

6. Mare de Déu Dormida de Santa Eulàlia, 1526, Joan de Salas

7. Mare de Déu de Campos, 1529, Joan de Salas

sepultura del bisbe Arnau Marí de Santa Cecília i el frontal de l'armari de les relíquies de la Seu. També la Mare de Déu Dormida de Sant Nicolau, ara al Museu Diocesà.

A meitat del 1537 es va traslladar a València, on va muntar un taller. Va fer algunes obres com a part d'un retaule de Sant Mateu (Castelló) i el Sant Crist de l'ermita homònima de Boçaïrent (novembre del 1537), així mateix les estàtues dels dos lladres (abril del 1538). Poc després va morir sobtadament, a juny o juliol, a causa de les ferides que li feren en una baralla.

La seva influència va durar tot el segle XVI i començament del XVII en els escultors i arquitectes mallorquins, com Tomàs Amengual, Gaspar Gener, Antoni Verger (portal de la Catedral) i Jaume Blanquer (església del Monestir de Lluc, retaule del Corpus de la Catedral).

Hi ha altres Mares de Déu dormides a les esglésies de Santa Creu, Sant Miquel, els Socors, Sant Francesc, el Convent de la Concepció, etc. Així mateix a pobles com Benissalem, Porreres, Selva, Puigpunyent, Sóller, etc.

8. Mare de Déu de Puigpunyent, anònim, XVI,

En total n'hi ha prop de noranta. D'elles s'exposen, es fan vetlles i processons a 13 esglésies de la ciutat i 33 als pobles durant el 14-15 d'agost.

Els drames sacres medievals

Les peces de teatre religiós van ser molt populars durant l'Edat Mitjana, de fet es representaven dins de les esglésies fins que foren prohibides pel Concili de Trent.

Drames assumpcionistes es representaven al monestir de Santa Maria de l'Estany (Girona), catedral de Tarragona, catedral de Mallorca, catedral de Lleida, Misteri de la catedral de València, representacions d'Igualada, Tortosa, Castelló de la Plana, etc.

Avui en dia encara es representen dins de les esglésies els següents drames sobre la Dormició i Assumpció de la Mare de Déu:

1- *El Misteri d'Elx*

2- *El Misteri de la Selva del Camp (Tarragona).*

1. *El Misteri d'Elx*, s'ha representat ininterrompudament des del segle XV amb tota l'escenografia de gran complexitat pròpia de l'època. Dividit en dos actes:

1- La Dormició.

2- L'Assumpció.

2. *El Misteri de la Selva del Camp*, es representa a l'església parroquial de Sant Andreu de la Selva del Camp (Tarragona), procedeix de finals del XIV, però va deixar de ser representat a partir del Concili de Trent fins al 1980, que es va recuperar. Dividit en dos actes:

9. Mare de Déu de Sóller, anònim, XVIII

1- La Dormició.

2- L'Assumpció.

La Verge dormida o gitada de Bocairent

És possible que hi haguera una tradició anterior, que seria interessant investigar. No sabem quina era la imatge de la Mare de Déu que estava pintada o esculpida a l'ermita de la Mare de Déu d'Agost al 1245, quan esta es va edificar recent conquerit Bocairent pel Rei Jaume I. Ni quina era la imatge que hi havia a l'església d'estil gòtic tardà que es va edificar al segle XVI sobre l'antic castell àrab de Bukayrán (s. XI-XII). Tampoc quina era la Mare de Déu de l'Assumpció del segle XVI i XVII abans dels desperfectes provocats pel terratrèmol de Montesa (1748).

La Mare de Déu que podem contemplar a les rajoletes damunt de la porta d'entrada de l'ermita és del segle XIX, i la imatge que trauen en processó del segle XX. També la Mare de Déu de l'Assumpció que presideix l'Altar Major de l'església parroquial actual és del segle XX. Així mateix els frescs del sòtil dels dos darrers trams de la volta de la nau central, en els quals es representen "La Dormició" i "La Coronació de la Mare de Déu Assumpta", són del 1854, obra del pintor valencià academicista Vicente Castelló i Amat (1787-1860).

La imatge i lilit de la Mare de Déu Gitada, que podem veure al Museu Parroquial, va ser un regal dels avis materns, Sixto Silvestre Belda (Bocairent, 1832-1912), casat amb segones núpcies amb Josefa Vañó Puerto (Bocairent, 1831-1910), al seu nét, Vicent Ramon Tudela Silvestre (Bocairent 1869-1928), que era encara un xiquet, i que, més tard, estudiaria al Seminari Diocesà de València, seria ordenat sacerdot al 1896 i seria

10. La Dormició / La Coronació de la Mare de Déu Assumpta
Església parroquial de Bocairent

beneficiat de l'església parroquial de Bocairent (al segle XIX la parròquia tenia 27 beneficiats). Ells la compraren a Madrid al 1878 per una gran quantitat de diners, 900 duros de l'època. Es tracta d'un "llit imperial" és a dir, un llit metàl·lic cobert per un tendal suportat per quatre barres, confeccionat al 1781 a Birmingham per l'empresa Peyton and Peyton. El bastidor de fusta d'un metre d'altura sobre el qual es col·loca el llit té escrit 1818 (o 1878, doncs el tercer dígit es presta a confusió, si bé l'estil imperial és propi de principis del XIX, pareix més adequada la primera data). Els varals i la sanefa metàl·lica que sostenen el tendal estan rematats per una seda púrpura, en el centre de la qual hi ha una corona metàl·lica, sostinguda per deu suports subjectats a la sanefa.

La imatge de la Mare de Déu Gitada no és una escultura completa, només està tallada fins la cintura, consta d'una màscara, les mans i els peus sobre un bastidor. Damunt porta una túnica blanca i un mantell blau. És de principis del XVII, d'autor desconegut. És un obra de bona qualitat artística, el rostre, les mans i els peus són d'una gran bellesa, amb un realisme idealitzat, manierista.

11. Mare de Déu Gitada de Bocairent

Els ulls estan tancats, i té un dolç somriure, que li dona l'aparença d'estar dormida, no morta, malgrat el color pàl·lid del rostre amb una força espiritual que transcendeix la realitat i arriba a allò diví. Li atorga gràcia, innocència i una càlida presència que aplega als qui la contemplen. Porta un vel blanc i una corona, símbol de la seva posterior exaltació i glorificació. El cap descansa sobre dos coixins blaus. Les mans, les quals reposen suaument sobre el vestit i el mantell, són molt elegants. Els peus estan calçats dins d'unes sandàlies blan-

ques de seda brodades, que els mostren amb tota la seva clàssica bellesa.

Els avis i, després, Mossèn Vicent van començar la tradició familiar de conservar i guardar a ca seva aquest llit i la imatge, que feien muntar i col·locar a l'església parroquial de Bocairent el 14 i 15 d'agost de cada any, des del 1878 fins a la mort de Mossèn Vicent al 1928.

L'hereva de Mossèn Vincent va ser la seva mestressa, Amparo Micó González, (Bocairent, 1902-1964). Ella va continuar aquesta tradició. A la seva mort la va seguir el seu home, José Tolsà Gandia, propietari del "Mas del Pou". Quan va morir, la tradició de passar el llit, la imatge i muntar-los a l'església parroquial el 14-15 d'agost va passar a Francisco Molina Vañó, besnét de Josefa Vañó Puerto i del seu primer marit. Després s'encarregaren els seus fills, Jose Maria i Paco Molina Juan.

12. Mare de Déu Gitada de Bocairent

La imatge i el llit van ser restaurats per a exposar-los a "Camins de l'art" del 2011 a Alcoi. Després va ser col·locada al Museu Parroquial de Bocairent. Els dos darrers anys, només la imatge de la Mare de Déu ha estat exposada al presbiteri de l'església, sense el llit, el dies 14 i 15 d'agost.

La recuperació d'una tradició

A finals del segle passat la tradició d'exposar les imatges de les Mares de Déu dormides en els seus llits el 14-15 d'agost havia minvat molt a Mallorca, però dues associacions culturals, la Fundació Amics del Patrimoni i ARCA començaren a recuperar-la amb els seus muntatges, restauracions d'imatges i llits, exposicions als seus locals, etc. Sobretot amb les intervencions d'artistes de gran renom sobre les escultures i els llits de les Mares de Déu. Per exemple la intervenció de l'escultora grega, Euphrosyne Doxiadis, sobre la Mare de Déu Dormida de Porreres, del s. XVI, a la qual exposà damunt d'un llit de flors suspès del sòtil, al 2010. Al 2006 el dissenyador Chus Barres col·locà la Mare de Déu de la Basílica de Sant Francesc de Palma, de principis del XVIII, sobre un llit de perles, que es movia lleugerament. Enguany l'artista Maria Isabel Uribe Dussan ha fet una instal·lació visual del llit i la imatge de la Verge Dormida de l'església parroquial de Selva, del segle XVI, que ha anomenat "Núvia del poble, bella dona".

Actualment han aconseguit que siga una tradició molt arrelada, que cada any se n'exposen més, que augmente el nombre de persones que les visiten... Enguany s'ha parlat de demanar a la UNESCO que les considere Patrimoni de la Humanitat. En

13. Mare de Déu Gitada de Bocairent al Museu Parroquial

14. Mare de Déu Gitada de Bocairent al Museu Parroquial

canvi al nostre poble s'ha produït el procés contrari. De l'esplèndida i espectacular col·locació de la Mare de Déu Gitada el segle passat (enmig de la nau major, damunt del seu magnífic llit, rodejada de plantes), al seu més humil muntatge actual sobre un simple cadafal a un costat del presbiteri. A més han desaparegut altres actes que es realitzaven i que li donaven una gran majestuositat.

M'agradaria que aquestes línies ajudaren a prendre consciència de la importància i la bellesa d'aquesta tradició i de la conveniència de mantenir-la com un bé cultural que no hauria de minvar ni desaparèixer, ja que és una riquesa immaterial del poble, inclòs des d'un punt de vista estrictament cultural i artístic.

Francisca Vañó Piedra

FONTS

1. DOCUMENTACIÓ, aportada per Francisco Molina Juan sobre la Mare de Déu Gitada de Bocairent.

2. BIBLIOGRAFIA

- AAVV, *Mallorca gòtica*, (catàleg d'exposició), Museu Nacional d'Art de Catalunya-Govern Balear, Palma, 1998
- AAVV, *Nostra Dona Sta. Maria dins l'art mallorquí* (catàleg d'exposició), Govern Balear, Palma, 1988
- AAVV, *La Mare de Déu d'Agost*, Amics del Patrimoni Fundació Consell de Mallorca, 2007
- AAVV, *La Festa o Misteri d'Elx*, Patronat Nacional de la festa o Misteri d'Elx, Gràfiques Díaz, San Vicent, 1989
- AAVV, *Mostra de les Mare de Déus dormides*, Museu Diocesà de Mallorca, 2010
- AAVV, *La Mare de Déu d'Agost*, Amics de Patrimoni Fundació Ajuntament de Palma, 2011

- CALDENTEY, R. *Santa Eulàlia: la parròquia més antiga de Palma*, Palma, 1979
- CARBONELL, M., LLOMPART, G., PALOU, J.M., *Joan de Salas*, a Gran Enciclopèdia de la Pintura i de l'Escultura a les Balears, IV, 209-213, Palma, 1998
- ESPAÑOL BELTRAN, F., *Les imatges marianes: prototips, rèpliques i devoció a Lambard*. *Estudis d'Art Medieval*, nº 15, Amics de l'Art Romànic-Institut d'Estudis Catalans, p. 87-110, Barcelona, 2002-2003
- GAMBÚS, MERCÉ, *L'obra de l'escultor Joan de Salas a Mallorca (1526-1538)*. *Noves aportacions*, BSAL, 64, p. 255-280, Palma, 2008
- JUAN TOUS, J., LLABRES, J. I PASCUAL, A., *L'àlbum de la dormició*, Consell de Mallorca, 2008
- LLOMPART, G., *Juan de Salas, escultor*, BSAL, 17, 1919, 255 i 256
- LLOMPART, G., *La Mare de Déu Morta a Mallorca, entre el folklore i la litúrgia* a: AD, *Mon i misteri de la festa d'Elx*, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, p.93-100, València, 1986
- MUNAR, G., *Devoción de Mallorca a la Asunción*, Imprenta S.S. Corazones, Palma de Mallorca, 1959
- ROSSELLÓ BORDOY, G., BARCELO CRESPI, M., *De bell nou altres novetats entorn de Joan de Sales*, BSAL, 47, 1991, 263-265
- SABATER, T., *L'Art gòtic a Mallorca*, Lleonard Muntaner Editor, Palma, 2007

3. INTERNET

- BESTARD, B., *La festivitat de la Mare de Déu d'Agost* Altamar, <http://fabian.baleaerweb.net/post/38381> (Consulta 10 de febrer 2013)
- CERDA GARRIGA, Mª MAGDALENA, *Las imágenes de María en el gótico mallorquín. Tipologías y variantes iconográficas*, 2013, UIB (Consulta 7 d'agost 2013)
- PORTELL, A., *Continguts simbolisme i representació del misteri de l'Assumpció de Maria* http://www.concepciobcn.com/html/BreusDocuments/Portell_Assumpcio.htm (Consulta 10 de febrer 2013)

4. ARXIU GRÀFIC

- MOLINA JUAN, FRANCISCO, Fotos 11, 12
- RIBERA PUCHOL, JOSÉ MARÍA, Fotos 2, 3, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 15

La ermita olvidada:

Ermita de Mosén Gregori o Sant Blai

Realizar un estudio sobre la ermita de Mosén Gregori, es como se diría popularmente es dar palos de ciego. El motivo y el primer problema que hallamos es la existencia de dos construcciones. Se trata de esta pequeña ermita y el Mas de Mosén Gregori, que al encontrarse en la misma zona y relativamente cerca una de la otra, hace que sean confundidas, creyendo que la ermita estaba ubicada en el Mas de Mosén Gregori. El segundo problema era la carencia de documentación, y la información más fiable que pude obtener fue de fuentes orales, que en un principio eran algo confusas, pero al final, y tras indagar mucho, el problema quedó resuelto. En el transcurso de las indagaciones pude obtener alguna documentación, y el resultado final, con un porcentaje alto de seguridad, es que el Mas de Mosén Gregori es una casa rural y no la ermita, ya que ésta en la actualidad aún existe y se encuentra a unos quinientos metros de la mencionada casa.

La primera noticia que tuve de esta ermita fue en el año 1992 cuando realizaba una excursión por el Mas del Dotze de Dalt. Los dueños de esta finca muy amablemente, me informaron de la primera noticia de la existencia y la ubicación exacta de esta ermita. Siendo visitada y explorada en ese mismo día. La sorpresa fue que me esperaba encontrar una ermita, y no una pequeña construcción con la apariencia de ser más un oratorio, que una tradicional ermita, "pero es lo que había".

Después de esta excursión estaba con la mosca detrás de la oreja y realicé las pertinentes investigaciones, de si en realidad se trataba de una ermita o de un oratorio. La sorpresa fue aún mayor, ya que poca gente conocía la existencia de la ermita. La única información fiable, me fue facilitada de nuevo por los dueños del Mas dels Dotze de Dalt, que oralmente me contaron que un tal Mosén Gregori visitaba a menudo esta ermita, para realizar sus habituales ejercicios espirituales.

Después de la visita del año 1992 y tener más claro que se trataba de una ermita, en el año 1993 de nuevo visité esta ermita, esta vez con la intención de realizar un croquis de este pequeño edificio. Los años pasaron y en ocasiones sí que tuve algunas noticias de la ermita, algo confusas, ya que la describían como una gran ermita, y que cerca había una fuente e incluso una balsa, y en la fachada principal había cipreses y en la parte alta de la puerta principal un nicho donde había un San Blas pintado en azulejos. Ninguna de estas descripciones encajaban con la ermita que yo conocía. Una de las últimas noticias, fue que la fachada principal de la ermita se vino abajo y que se encontraba en un estado totalmente ruinoso, así que en el año 2012 decidí de nuevo visitar la ermita y realizar de nuevo un croquis de lo que quedaba del edificio.

De nuevo otra sorpresa al llegar a la ermita, pues el edificio estaba en pie y no en ruinas. La información que me dieron de la existencia de la fuente y la balsa, que debían estar cerca de la ermita, ni rastro. Una vez que estaba en la ermita realicé un segundo croquis, en este caso fue un dibujo mejor detallado que el primero. Como terminé pronto y aún era

Masía Mosén Gregori. 16/6/1977

Plano del Catastro de Bocairent de 1950, donde se sitúa la ermita

muy temprano, para finalizar la excursión, decidí explorar el barranco en dirección ascendente y por el margen derecho. A unos quinientos metros aproximadamente, de distancia desde la ermita, bajo unas peñas, localicé una casa totalmente en ruinas. El hallazgo de esta casa fue para mí la pregunta del millón. Cuál de estos dos edificios era realmente la ermita.

El hallazgo de este casa que más tarde supe que se denominaba con el nombre de Mas de Mosén Gregori, correspondía también a la descripción oral de la ermita, haciendo mención que había una fuente, balsa y los cipreses enfrente de la fachada principal. Esta construcción encajaba con una de las informaciones orales respecto a esta ermita. Así que el problema era aun mayor cual de estos dos edificios, realmente se trataba de la ermita, denominada con el nombre de Sant Blai en un principio y posteriormente de Mosén Gregori.

En el verano del 2012 con la intención de aclarar totalmente el misterio de la ermita, realice de nuevo otra excursión a la ermita y no a la casa. En esta excursión fui acompañado por los amigos Rafa Doménech y Alberto García y el hijo de éste. Al llegar a la ermita se realizó un reportaje fotográfico y de vídeo.

A finalizar los trabajos oportunos y la excursión, paramos en el Mas dels Alborets. Por una casualidad conocimos al nieto de Antonio Soler Espi, antiguo dueño de los bancales de olivar donde está ubicada la ermita, y por lo tanto dueño de ésta.

El nieto del antiguo dueño de esta ermita, fue el que amablemente nos confirmó que realmente se trataba de la ermita, y la casa simplemente era el Mas de Mosén Gregori. También nos confirmó que el desaparecido azulejo "Manisets" que se hallaba en el nicho de encima de la puerta, era la imagen de Sant Blai, y que al parecer existía un pequeño altar de madera.

La confusión de la ermita y el Mas, es debido a que la mayoría de gente solamente conocía un edificio ubicado en este barranco, cuando en verdad hay dos. Así que si preguntas dónde está la ermita de Mosén Gregori, se te informará que en la zona de Borja y la Entrevista, en el margen izquierdo del barranco que nace de esta masía. Esta información es fiable y cierta, pero con el inconveniente que lo primero que localizamos es el Mas de Mosén Gregori, creyendo que es la ermita, y no es del todo así, ya que unos quinientos metros más abajo se encuentra la verdadera ermita, teniendo su lógica esta confusión.

La ermita es conocida con el nombre de Mosén Gregori, pero en realidad hay claros indicios de que la ermita estuviera dedicada a Sant Blai. Así lo certifica el escrito hallado en el

Panorámica de la ermita y fachada principal. 22/8/2012

Detalle de la hornacina y una de las ventanas. 22/8/2012

libro de la Geografía del Reino de Valencia, del año 1922 que está dirigida por Francisco Carreras Candi, con la colaboración de Carlos Sarthou Carreres y José Martínez Aloy. En el segundo tomo de este volumen, redactado juntamente con Carlos Sarthou hay una ampliación y descripción de Bocairent desde la pagina 596 a la 604, y leemos lo siguiente:

"La célebre sierra de Mariola, rocas cretáceas, prodigas en concavidades, es limite de cuenca del rio subterráneo llamado Vinalopó; y en ellas existe una cueva llamada "Coveta la Zarza" cerca de la ermita de San Blas".

En otro artículo, en este caso dedicado a la Divina Pastora, aparecido en el programa de fiestas de 1984 escrito por D. Francisco Vaño Silvestre. Nos describe el recorrido o la peregrinación del cuadro de la Divina Pastora por las masías del término municipal de Bocairent, y en un párrafo nos describe que la Divina Pastora pasaba por el "Maset de Mosén Gregori, en alguna época ermita de San Blas".

En un plano topográfico de los años 50 que se encuentra en el Ayuntamiento de Bocairent, también aparece el nombre y la situación de la ermita de Sant Blai.

En el artículo aparecido en el programa de fiestas de San Agustín de Bocairent del año 1981, aparece el artículo de "Conocemos Bocairent" escrito por Rafa Doménech Domínguez, donde también nos nombra la ermita, pero en este caso nos la describe como un oratorio que se halla en el interior del Mas de Mosén Gregori. En este caso nos es denominada con el nombre de Sant Blai.

La pregunta que nos hacemos es que si en verdad se trata de la ermita de San Blas y que posteriormente fue adoptada con el nombre de Mosén Gregori. La poca documentación fue localizada en el libro "Bocairent Fiestas a San Blas Obispo Mártir, Soldadesca de Moros y Cristianos", escrito por Francisco Vaño Silvestre, donde leemos los siguientes datos en las páginas 11,13,19: *"La ermita posiblemente fue levantada halla por el año 1587 junto al Portal Nou y desapareció a finales del siglo XVII mas aproximadamente en el año 1722 a consecuencia de abrir un nuevo acceso al casco antiguo del pueblo conocida popularmente con el nombre de "Puja de la Barrera Nova". El día 6 de noviembre del año 1632 la ermita es de nuevo nombrada con motivo de la celebración del patronazgo de San Blai. La ermita que se nombra en estos párrafos al parecer estaba ubicada dentro del casco urbano más concretamente en el Portal Nou. El 14 de febrero de 1655 se decide realizar los festejos del patrón de San Blai en la ermita de Santa Águeda, porque al parecer la ermita de San Blai, no era lugar adecuado para celebrar unas fiestas patronales".*

La ermita que se menciona en 1655 se supone que estaba ubicada junto al portal Nou y al parecer no era lugar adecuado para celebrar las fiestas. En verdad muy mal debería estar dicho lugar, para no celebrar las fiestas patronales y desplazarlas a la ermita de Santa Águeda. También podemos pen-

Interior de la ermita. 22/8/2012

Interior de la ermita. 22/8/2012

sar que se desestimó la realización de los festejos del patrono en la ermita dedicada a éste, por hallarse lejos del pueblo. En este caso podría ser que se refiriera a la ermita de Mosén Gregori o Sant Blai, que está situada en la sierra. Esto último solamente son conjeturas, pero lo que hemos sacado en claro, es que realmente, en la actualidad en Bocairent hay once ermitas y hay que añadir una más, que es la ermita dedicada a su patrón Sant Blai.

Una de las pruebas que certifican que la ermita estaba dedicada a este santo, se localizaba en el nicho u hornacina que se halla encima de la puerta de entrada a la ermita, que se-

gún fuentes orales estaba la imagen de Sant Blai, dibujada sobre un azulejo. También hay datos que en el Mas de Mo-sén Gregori encima de la puerta también había un cuadro dibujados sobre varios azulejos representando a este santo. Tenemos constancia de que existen fotos de estos azulejos pero hasta la fecha no pudimos dar con ellas.

La pregunta que nos hacemos es el por qué de la construcción de esta ermita en un lugar tan apartado de la población y en una zona tan agreste. La respuesta la podemos hallar, rebuscando un poco sobre la vida de este santo y posiblemente algo saquemos en claro.

Los santos y vírgenes eran adoptados en las poblaciones como un medio de protección de enfermedades, cultivo, ganado, atmosféricos, etc. Si los pobladores eran muy devotos a este santo, por lógica se le edificaba una ermita en su honor. Lógicamente la ubicación del edificio solía estar situada en el lugar donde se quería que se protegiese de enfermedades o contra calamidades naturales. Por ejemplo en Bocairent en la zona dels Corralis donde antiguamente habían ganados de animales domésticos. No muy lejos está ubicada la ermita de San Antonio Abad, protector de los animales, aunque también era de los cementerios y casualmente, el Campo Santo de Bocairent está relativamente cerca de la ermita. También era patrono de los fabricantes de cestos, carniceros y fabricantes de pinces.

Detalle de la puerta de la ermita. 22/8/2012

En la ermita de Santa Bárbara de Bocairent, un dato muy curioso y poco conocido, pero muy relevante y que la vincula a la población de Bocairent, es que la santa es la patrona de los canteros, un oficio muy arraigado a esta población. También lo es de arquitectos, albañiles y fortificaciones, oficios que están relacionados con la fabricación de ladrillos y casualmente la ermita está situada en una zona que abundan los tejares. También es patrona de los cavadores de tumbas, fundadores, revistas, protectora contra el rayo, fuego, tormentas y muerte repentina.

En el caso de la ermita de San Antonio de Padua también hallamos un relevante dato de su patronazgo que en este caso está vinculado a la población de Bocairent y Bañeres, y es que es el patrón de los papeleros, si bien también lo es de los viajeros, de las mujeres estériles, panaderos, albañiles y de los pobres.

La ermita de Santa Águeda es patrona y protectora de las enfermeras, enfermedad del pecho, esterilidad, volcanes y

desastres naturales y terremotos. Respecto a los desastres naturales también podría relacionarse con la población de Bocairent y comarca, ya que en documentos antiguos se mencionan grandes desastres y calamidades sufridas por los terremotos, y fuertes temporales de lluvias.

Al santo que nos referimos Sant Blai, que el nombre de Blas significa "arma de la divinidad", de todos es bien sabido que es el patrón del pueblo de Bocairent y dels "cardaors". También lo es de las enfermedades de garganta y laringólogos, pero un dato muy curioso y muy poco conocido, que podría ser la explicación, entre comillas, de la ubicación de la ermita en esta zona montañosa, es que también es patrón de los cazadores. Y tiene su lógica porque en el monte es donde abunda la caza, y qué mejor lugar dónde edificar una ermita, para que protegiera a los animales y asegurare un año de buena caza. Unos de los milagros que se le atribuye a Sant Blai es la de curar enfermedades a los animales salvajes.

Como hemos podido comprobar algunos de los santos o santas veneradas en la población de Bocairent que se les erigió una ermita, todas están vinculadas en algún oficio destacable y bastante arraigado a la población de Bocairent, así que es de pensar que San Blai antes de ser proclamado Patrono de Bocairent debió de ser protector o patrón de algún oficio, o de algunas calamidades de enfermedad o natural, como a continuación leeremos.

Al parecer Sant Blai en un principio no era patrón de los cardadores, pues así lo atestigua un antiguo grabado que se encuentra publicado en el libro, "Bocairente Fiestas de San Blas Obispo y Mártir" del autor Francisco Vaño Silvestre. En este grabado que fue hallado en la población, aparece Sant Blai sin la carda en la mano que tanto lo caracteriza como patrono de Bocairent. En el segundo tercio del siglo XIX los grabados del santo ya aparecen con la carda, que sujeta con la mano izquierda.

En la capilla de Sant Blai de la parroquia de Bocairent hay unos medallones con imágenes en relieve que escenifican el martirio del santo, que fueron inaugurados en el año 1722. En estos medallones la imagen del santo aparece sin la carda, pero en cambio, en uno de los medallones se observa a Sant Blai a la entrada de una la cueva. Enfrente tiene animales salvajes, si bien en esta representación se trata de leones. Según la historia de la vida y martirio de Sant Blai y en referencia al milagro de la curación de los animales, nos dice lo siguiente: *"Cuenta la tradición que en la cueva que estaba escondido San Blas después de que estallara la persecución de Diocleciano, llegaban las fieras enfermas y heridas y él las curaba. Un día vio a los cazadores del gobierno que se acercaban cuesta arriba hacia la cueva, el santo espantó las fieras y las alejó y así evitó que fueran cazadas. En venganza los cazadores lo apresaron y comenzó su martirio"*.

La Wikipedia nos dice sobre la plasmación de animales sicon una imagen religiosa: *"En la Teología, colocar los animales junto a la figura de un cristiano era decir que esa persona había entrado en la vida bienaventurada, esto es, en el cielo, puesto que dominaba la creación"*.

Manuel Albuixech Molina

Fotografías: Rafa Doménech Domínguez

Dibujos: Manuel Albuixech Molina

ERMITA DE MOSÉN GREGORI LOCALIZACIÓN

Esta diminuta ermita se encuentra en la vertiente norte de la Sierra de Mariola, más concretamente en el margen izquierdo del barranco de la ermita de Mosén Gregori o Mas de Borja.

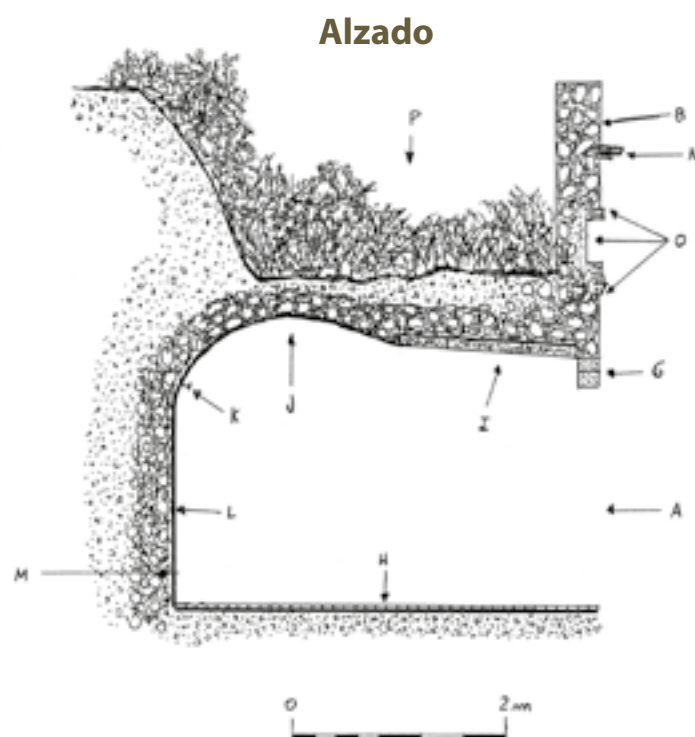
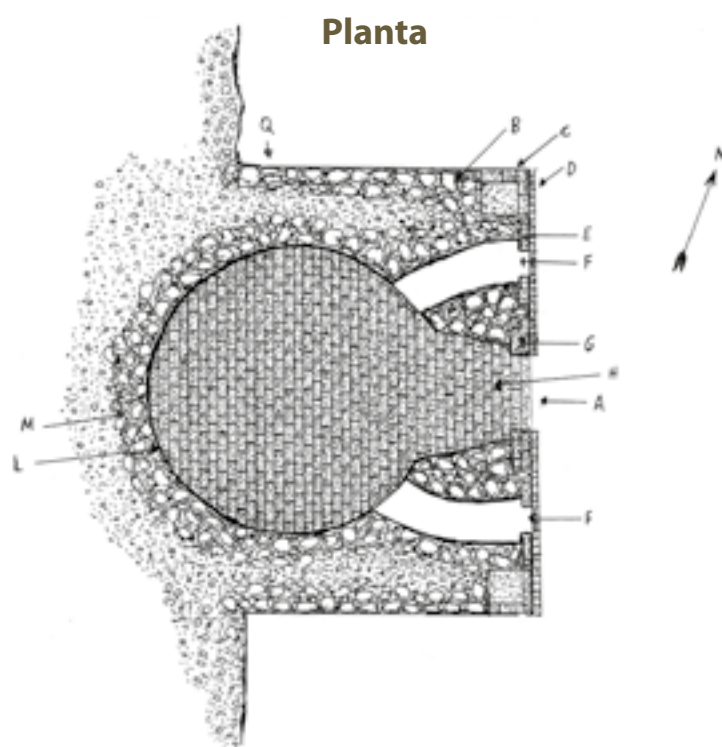
Desde la población de Bocairent cogeremos la carretera CV-794 en dirección Alcoi. Al llegar a la altura del kilómetro 4, a la izquierda hay un camino de tierra que nos conducirá a la ermita de Santa Bárbara, que se halla a una distancia desde la carretera, de unos quinientos metros. Una vez en la ermita seguiremos por el camino que se adentra por una zona boscosa y de casitas de campo, hasta recorrer una distancia de un kilómetro y unos quinientos metros, donde hallaremos un camino a la izquierda, siendo reconocible porque hay una cadena que impide el paso de vehículos. Seguiremos la marcha por este camino de la izquierda que desciende y finaliza a un centenar de metros en el Mas de Borja. Una vez llegados a esta masía, a la izquierda hay un camino en muy mal estado que desciende hasta el lecho del barranco donde se hallan las ruinas de la antigua Masía de Mosén Gregori. Dejando esta masía y descendiendo el barranco por su margen derecho, y a un poco más de quinientos metros desde la masía llegaremos a unos bancales de olivares que en la actualidad están abandonados, donde hallaremos esta ermita que está situada en una de las terrazas de los mencionados bancales.

DESCRIPCIÓN DE LA ERMITA (fachada principal)

A. Puerta principal y la única de acceso a la ermita. El marco de la puerta está construido de ladrillo macizo de unas dimensiones por pieza de 28cm de largo por 14cm de ancho y 4,05cm de grosor. En la actualidad estos ladrillos se hallan muy deteriorados en sus esquinas, a causa de las inclemencias del tiempo. El arco de la puerta es de medio punto y está construido en dos hileras de ladrillo macizo. Estos ladrillos aunque se trata del mismo conjunto del marco de la puerta no son del mismo tamaño, ya que son más pequeños, con una medida de 22 cm de largo por 13 cm de ancho y 3,5 cm de grosor. En los ladrillos hay claras evidencias que antiguamente estaban pintados de blanco.

B. La puerta es de madera recubierta de trozos de chapas, proveniente de bidones metálicos. Estas chapas que están sujetas por numerosos clavos, cubren en su totalidad la madera del exterior de la puerta, que fue colocada con el único propósito de proteger la madera de las lluvias y de otras inclemencias del tiempo, que con el paso de los años dañaban la madera.

En la mitad de la puerta hay una pequeña rejilla de hierro hecha artesanalmente y unida por remaches, que es una simple mirilla.

En la puerta y a unos centímetros más arriba de mirilla se hallan unas letras realizadas de clavos. Estas letras deben de ser las iniciales de algún nombre o algo similar. Las letras son D-J-M-D y hasta la fecha se desconoce su significado.

C. Las paredes de la ermita están construidas de piedra y mortero, a excepción de las esquinas del edificio y del marco de la puerta y las ventanas que son de ladrillo.

D. Pequeña repisa de ladrillo

E. Las dos esquinas de la fachada principal están construidas en su totalidad de ladrillo macizo, con una curiosidad, y es que en su estructura se utilizaron dos medidas diferentes de ladrillo que mencionaré en sus respectivos puntos. Hay claras evidencias de que antiguamente estaban pintados de blanco.

F. El primer tramo de la esquina está comprendido desde el suelo hasta la mitad del edificio y está construido por 30 ladrillos macizos en forma de almenas invertidas en vertical. Las medidas de estos ladrillos por pieza son 28 cm de largo por 14 de ancho y 4,05 de grosor. Donde se unen los dos tramos de ladrillo de diferente tamaño, hay un ladrillo que marca la limitación de estos dos tramos siendo sus medidas de 29 cm de largo por 14 cm de ancho y 3 de grosor. Por fallo técnico este ladrillo no queda reflejado con su tamaño real en el croquis, así que donde indica el número 1 es donde está situado el ladrillo. En la actualidad los cantos de los diferentes ladrillos se hallan muy deteriorados.

G. El segundo tramo de la esquina está comprendido desde la mitad (punto F) hasta el final, donde comienza el techo de la ermita. Este tramo está construido con 49 ladrillos macizos en forma de almenas invertidas en vertical. Las medidas de estos ladrillos por pieza son de 26 cm de largo por 13 de ancho y 3,05 de grosor. En la actualidad los cantos de los diferentes ladrillos se hallan muy deteriorados.

H. El edificio dispone de dos ventanas situadas en la fachada principal. Los marcos de las ventanas, así como el arco de me-

dio punto, están contruidos con ladrillos macizos, no siendo de las mismas medidas, ya que los ladrillos de las esquinas son de 29cm de largo, 14 cm de ancho y 4,05 de grosor. Mientras que los ladrillos que forman las dos hileras del arco de medio punto son de 13 cm de largo, por 13 de ancho y 3,05 de grosor. Hay claras evidencias de que estaban pintados de blanco.

I. Como es típico en todas las ermitas en la mitad de la fachada principal y encima de la puerta principal hay una hornacina, construida posiblemente de sillería. En el interior de esta hornacina se observa que antiguamente había un azulejo donde se supone que estaba el santo o la virgen o santa que se veneraban en esta ermita. En este caso según informaciones orales estaba la imagen de Sant Blai. Se observa que esta hornacina estaba antiguamente pintada de azul.

J. Alero de tejado falso. Este alero está construido con dos hileras de ladrillo macizo, cubierto por una hilera de tejas árabes. En la actualidad de este alero sólo queda un pequeño vestigio de unos dos metros de largo que está situado encima de la hornacina. El resto del alero fue desprendiéndose de la pared con el paso de los años.

K. Remate final de la fachada principal de la ermita en forma semicircular, donde lógicamente debía de estar el tejado, que en la actualidad no existe, y no hay evidencias de que lo hubo alguna vez.

L. Es de suponer que al final de este punto debió de haber alguna cruz. En la actualidad no hay indicios de que existiera.

Notas

- www.santosyangeles.com
- www.abanto.es/festividades/sanblas/historia.html
- www.adurcal.com/enlaces/biblioteca/tradicion/san_blas.htm
- Wikipedia

Notícia de Pere Torner, pintor valencià de principis del segle XVII

Francesc Ribalta, Aparició de Crist a Sant Vicent Ferrer (detall), Col·legi del Corpus Christi de València, 1604-1605.

La descoberta d'un document del segle XVII sobre un pintor valencià pràcticament desconegut, ens porta a publicar en extens aquesta nova notícia sobre la història de l'art a Bocairent i fer una xicoteta aproximació al seu moment artístic.

Sobre aquest pintor, anomenat Pere Torner, tenim poques dades. Sabem que el 31 d'octubre del 1619 havia contractat la pintura del retaule major del Puig junt als també pintors Francesc Ribalta, Cristòfol Rondon i Miquel Vidal. El comitent és el noble Enric d'Aragó Folch de Cardona, Duc de Sogorb i de Cardona i el preu estipulat 1.450 lliures. El 27 de setembre del 1622 es feia un pagament per aquest retaule. També sabem que Pere Torner tenia un germà, també pintor i anomenat Joan, que va fer testament el dia 2 d'octubre del 1621 i que morí el dia 14 d'aquest mes.¹

La notícia inèdita és anterior, del 1607, i el notari que dóna fe és el bocairentí Cristòfol Llorenç o Llorens.² Ens informa que Pere Torner era propietari d'una casa a Bocairent, en l'Abadia, i que donava poders a un cantor de la Seu per poder vendre-la. Hem de suposar que la casa hauria estat adquirida feia cert temps en relació a una possible activitat pictòrica a la vila. El fet d'haver acabat els treballs o no haver aconseguit algun encàrrec esperat hauria dut al pintor a desprendre's d'un habitatge que no anava a necessitar. El fet que done poders a Andreu Pals, cantor de la Seu, pressuposa una certa relació de confiança o una vinculació entre aquest religiós i Bocairent, que ara per ara no coneixem. Sobre el Vicent Torner, estudiant que dóna testimoni a l'acte notarial es podria pensar, donat el cognom, en algun vincle familiar amb el pintor, que tampoc coneixem.

¹ Cal dir que aquestes notícies són fruit d'anys de constant i laboriós treball d'arxiu, publicat no fa massa per LOPEZ AZORÍN, Maria José, *Documentos para la historia de la pintura valenciana en el siglo XVII*, Madrid, 2006, p. 82 i p. 95.

² Arxiu Municipal d'Ontinyent, Protocol de Cristòfol Llorenç. 1607, juliol 29. València. En l'arxiu es conserven 10 volums de registres d'aquest notari: 1577-1578, 1580, 1581-1582, 1583-1584, 1585-1586, 1588-1589, 1590, 1591, 1592-1599 i 1600-1615.

El principi del segle XVII és un moment especialment interessant per a la pintura a Bocairent ja que sabem que feia uns anys havia estat pintant l'altar major pel gran mestre Joan de Joanes, que va morir al desembre del 1579.³ L'obra havia estat continuada pel seu fill i a la mateixa vila s'havien traslladat en 1582 altres pintors destacats com Miquel Joan Porta i Nicolau Borràs per taxar les pintures. Dels fets donarà fe el ja conegut notari de Bocairent, Cristòfol Llorenç. Aquest notari al llarg de la seua vida anirà canviant els protocols pels retaules i els colors i, realitzarà una gran quantitat d'obres per tot el territori valencià del moment, des d'Elda o Cabdet fins a la Jana o Vinaròs.⁴ Cal dir que a la seua casa, prop del portal dels jueus, com apareix al document, es feien les reunions de les que sorgiria el primer col·legi de pintors de València. Aquest col·legi i no ofici ni gremi d'artesans, per ser la pintura un art, fou fundat amb l'aprovació d'unes ordenances el 5 d'abril del 1607.⁵ Allí a més dels pintors de retaules també s'agrupaven els pintors de cortines i els dauradors. La junta directiva estava formada pel simbòlic nombre de tretze col·legials.

Aquests eren Cristòfol Llorenç, pintor i president del col·legi, els majorals Miquel Joan Porta, pintor, i Gil de Bolanyos, dorador; Vicent Cros que feia d'escriu o secretari; els prohoms o consellers Joan Sarinyena i Francesc Ribalta, pintors; Francesc Blasco, Gaspar Ferri i Francesc Blasco menor, dauradors; i finalment un darrer grup de pintors format per Samuel de Bosculs, Francesc Peralta, Sebastià Saïdia i Abdó Castanyeda.

Ni que dir que es tracta del bo i millor de la pintura valenciana del moment, i que estarien en la base d'un joveníssim xatívi Josep Ribera, l'Espanyoleto, amb 16 anys, a punt de partir cap a Itàlia. Allí, tot seguint el camí de Caravaggio, realitzarà les seues grans creacions. S'instal·larà definitivament a Nàpols i no tornarà mai en persona a la seua terra natal.⁶ Doncs bé, com hem dit al capdavant d'aquest primer col·legi amb tants grans mestres de la pintura valenciana, Ribalta, Porta, Sarinyena o Castanyeda estava un pintor nascut a Bocairent i que alhora era notari. En la creació d'aquest col·legi i en la seua primera presidència degué pesar tant l'experiència de Llorenç en assumptes legals, com en la voluntat de reivindicar la figura de l'artista com a creador i no com artesà. Els pintors provenien, quasi en exclusiva d'una tradició artesanal, però el cas concret de Llorenç, era molt diferent, ja que era pintor després d'una etapa inicial practicant una professió liberal com és l'art de notaria.

L'obra de Cristòfol Llorenç ha estat objecte d'estudi per diferents historiadors de l'art. De Llorenç tenim documentats

Cristòfol Llorenç, *Coronació de la Mare de Déu*.
Església parroquial d'Alaquàs, 1597.

l'altar major d'Alaquàs en 1597, el de la capella de Sant Josep, també per a Alaquàs de 1612 i un parell d'obres, molt poc conegudes, suposadament signades al 1602, d'una col·lecció privada de Múrcia. Durant algun temps se li havien adjudicat a Llorenç un nombrós grup d'obres, que es conserven en Xàtiva i viles pròximes com Montesa, Vallada, l'Olleria, Agullent, Llutxent i Bocairent.⁷ Aquest grup d'obres, entre les quals es troba el retaule de Sant Jaume o el desaparegut de Sant Antoni, tots dos de Bocairent, han estat relacionades recentment amb el pintor Onofre Falco.⁸ Una ullada ràpida ja ens permet afirmar que l'obra de Llorenç, malgrat arrancar del renaixement, propi del contacte amb el gran pintor Joan de Joanes, té més del naturalisme de Ribalta del que fins ara es pensava.

Arribats ací només cal parlar d'obres del segle XVII que encara es conserven a Bocairent i que poguérem relacionar amb el document que ara es publica. Al Museu Parroquial es troben

³ Per a una visió general del moment, COMPANY, Ximo, *La pintura del Renaixement*, València, 1987. Sobre Joan de Joanes cal consultar la gran obra ALBI, José, *Joan de Joanes y su círculo artístico*, 3 volums, València, 1979 i el documentat catàleg d'exposició. DOMÉNECH BENITO, Fernando, *Joan de Joanes. Una nueva visión del artista y su obra*, València, 2000, on es recullen estudis i articles de nombrosos investigadors anteriors.

⁴ Sobre la trajectòria vital de Cristòfol Llorenç cal consultar DOMÉNECH BENITO, Fernando, *Los Ribalta y la pintura valenciana de su tiempo*, 1987, València, esp. pp.52-63. Cal dir que la major part de la documentació fou publicada per ARQUES JOVER, A. *Colección de pintores, escultores desconocidos sacada de instrumentos antiguos auténticos*, Alcoi, 1982 (ed. a cura d'I. VIDAL i L. HERNÁNDEZ GUARDIOLA; 1ª edició 1870 a cura de ZARCO DEL VALLE, M.) Sobre un retaule per a Ontinyent en 1588, FERRE PUERTO, Josep. *Un nou contracte de Cristòfol Llorenç, pintor de Bocairent*, al *Llibre de festes de Sant Agustí*, Bocairent, 1998, pp. 32-35.

⁵ Pres de COMPANY, Ximo, *L'art i els artistes al País Valencià modern (1440-1600)*, Barcelona, 1991, pp. 214-220, segons TRAMOYERES, Un colegio de pintores en Valencia, *Archivo de Investigaciones Históricas*, 1912, Madrid.

⁶ Dic en persona, i no altra cosa, ja que a les signatures dels seus llenços deixava clara la seua condició d'hispanà, valencià i de vegades fins i tot de xatívi. Per aquesta qüestió sobre l'enyor dels orígens de Ribera, PEREZ SANCHEZ, Alfonso E., *Ribera*, 1994, p. 6. A més, moltes de les seues obres tornaren a terres hispanes des de la ciutat de Nàpols on foren pintades.

⁷ HERNÁNDEZ GUARDIOLA, Lorenzo, *Pintura gòtica y renacentista valenciana (Nuevos estudios y atribuciones)*, 1983, Alacant.

⁸ FERRER ORTS, Albert i GÓMEZ LOZANO, Josep Marí, Al voltant dels Requena i la seua petja a la Costera, *Actes de les II Jornades d'Art de Xàtiva, Pintura dels segles XV i XVI a la Corona d'Aragó*, (2,3 i 4 d'agost de 2010), Xàtiva, 2011, pp. 71-86. FERRER ORTS, Albert, GÓMEZ LOZANO, Josep Marí, HERNÁNDEZ GUARDIOLA, Lorenzo i LÓPEZ AZORIN, María José, *Gaspar Requena, pintor valencià del Renaixement (ca. 1515-després de 1585)*, en premsa.

Capella del Patriarca, decorada amb abundants pintures murals i presidida pel Sant Sopar pintat el 1606 per Francesc Ribalta.

un parell de santes, sense atribució concreta. Són una Santa Bàrbara i una Santa Llúcia, plantades i de cos sencer, sobre fons neutre, amb rostres ovalats i grans ulls, molt semblants als rostres femenins de Bartolomeo Cavarozzi, un pintor italià arribat a Madrid el 1617 i establert durant uns anys a Toledo.⁹ La cronologia d'aquest sembla anterior al moment on Pere Torner, pensava treballar o havia treballat a Bocairent. També es conserven diversos llenços amb Sant Antoni de Pàdua, Sant Roc i Sant Tomàs de Villanueva. Són unes interessants i documentades obres del pintor valencià, Pere Salvador, contractades en 1640.

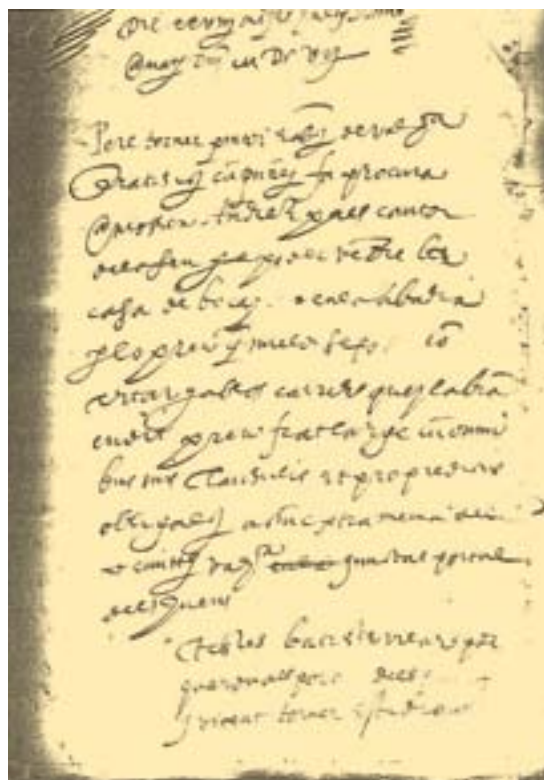
Més interessant és la presència d'una còpia reduïda del Sant Sopar, pintat el 1606 per Francesc Ribalta.¹⁰ Aquesta és una de les obres més destacades del pintor, destinada a l'Altar Major del Col·legi del Corpus Christi de València. Fou encarregada pel poderós arquebisbe i futur sant, Joan de Ribera. La cronologia, com veiem, és quasi coincident. Podríem pensar en una possible relació entre l'obra ribaltesca del passatge eucarístic de Bocairent i la notícia del 1607 del pintor Pere Torner, com a propietari d'una casa al costat de l'església. El fet que Pere Torner i Francesc Ribalta en 1620 siguin socis i contracten junts l'important retaule per al Puig, per a un altre destacat mecenes valencià, va en eixa línia.¹¹ De totes mane-

res no podem assegurar res de forma segura i taxativa. Cal dir que la historiografia de l'art ha de continuar regirant entre els papers i pergamins d'arxiu, o deixant-se la vista buscant inicials o signatures dels primers llenços i últimes taules catalogades com a anònims valencians de finals del XVI o principis del XVII, per tal de conèixer el nom dels seus creadors i persones que les encarregaren fa més de quatre segles. I així recuperar dins de la història de l'art el lloc que es mereixen aquestes obres, i les persones que les feren possible.

Document

1607, juliol 29. València.

Arxiu Municipal d'Ontinyent, Protocol de Cristòfol Llorenç.

Document del pintor Pere Torner, 1607.

*Die XXVIII mensis iulii anno a nativitate Domini M DC VII
Pere Torner, pintor habitador de València. Gratis et cum presenti, etc. fa procura a mossèn Andreu Pals, cantor de la Seu per a poder vendre la casa de Bocayrent en la abadia, per lo preu que millor se podrà concertar y ab los carrechs que y cabran en dit preu. Fiat large cum omnibus suis clausulis et pro predictis obligad. ...*

Actum extra menia de la ciutat de Valencia junt al portal dels jueus.

Testes Batiste Vilar, guarda del portal dels jueus i Vicent Torner, estudiant.

Josep A. Ferre Puerto

⁹ PÉREZ SÁNCHEZ, Alfonso E., *Pintura Barroca en España 1600-1750*, Madrid, 1992.

¹⁰ Obra reproduïda en color amb foto d'Antonio CASTELLÓ i text de Miguel CANTÓ, *Llibre de festes de Moros i Cristians de Bocairent*, 1992, p.28.

¹¹ També cal indicar que l'altre pintor del retaule del Puig en 1620 és Miquel Vidal. Probablement siga familiar d'alguns dels pintors valencians amb aquest cognom del segle XVII. Són encara poc coneguts i estudiats, i trobem diverses notícies de Pere Miquel, Josep i Dionís. Hi ha notícies que els relacionen amb treballs per a la cort del rei Felip III, tot acompanyant a Velázquez en 1629 durant el seu primer viatge a Itàlia i diferents encàrrecs per a terres valencianes i per a la ciutat de Tortosa i de Terol. No es coneix el seu possible parentesc ni entre ells ni amb Miquel Vidal. RUIZ de LIHORI, Josep, *Diccionario biográfico de artistas valencianos*, València, 1897, ed. Facsímil, València, 1989, PÉREZ SÁNCHEZ, Alfonso E., *Pintura Barroca en España 1600-1750*, Madrid, 1992 i MARÍAS, Fernando, *Velázquez*, Madrid, 1993.

